

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ

Дипломатия институты

Қолжазба құқығында

Қымбат Нұрланқызы Қойшыбаева

**ЖАҢА СЫН-ТЕГЕУРІНДЕР ТҰРҒЫСЫНАН
ҚАЗАҚСТАН МЕН РЕСЕЙДІҢ ТРАНСШЕКАРАЛЫҚ
ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫНЫҢ БАСЫМДЫҚТАРЫ**

«Master of International Relations (MIR)» білім беру бағдарламасы

«7M031-әлеуметтік ғылымдар» даярлау бағыты бойынша

Халықаралық қатынастар магистрі дәрежесін алу үшін
магистрлік жоба

Ғылыми жетекшісі Азмуханова А.М., тарих ғ.к.

Жоба қорғауға жіберілді: 2021 жылғы «27» сәуір

Дипломатия институтының директоры: Абишева М.А., саяси ғ.к.

Нұр-Сұлтан, 2021

Магистрлік жоба мазмұны

Нормативтік сілтемелер	3
Белгілер мен қысқартулар	5
Кіріспе	6
Әдебиеттере шолу	9
Зерттеу әдістері	13
Зерттеу нәтижелері және талдау	14
1 Траншекаралық ынтымақтастықтың теориялық аспектілері	14
1.1 Траншекаралық ынтымақтастық ұғымындағы негізгі анықтамалар	14
1.2 Қазақстан Республикасы және Ресей Федерациясы: стратегиялық әріптестік	19
2 Траншекаралық ынтымақтастықтың Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы екіжақты қарым-қатынастарының нысаны ретінде қарастырылуы	26
2.1 Сауда-экономикалық саладағы Қазақстан - Ресей қатынастары	26
2.2 Қазіргі кезеңдегі Қазақстан - Ресей трансшекаралық ынтымақтастығына талдау және басымдықтарын анықтау	30
Қорытынды	39
Пайдаланылған дереккөздер тізімі	42
Аналитикалық жазбахат	44

Нормативтік сілтемелер

1. «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Қ. Тоқаевтың 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы.

2. 1998 жылғы 6 шілдедегі «Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы ХХІ ғасырға бағдарланған мәңгілік достық пен одақтастық туралы» Декларация.

3. «Шекара маңы ынтымақтастығының негіздері туралы» Ресей Федерациясының 2017 жылғы 14 шілдедегі Федералдық Заңы.

4. 2013 жылғы 11 қарашада Екатеринбургте жасалған «Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы ХХІ ғасырдағы тату көршілік және одақтастық туралы шарт» (2014 жылғы 7 қарашадағы № 246-V ҚРЗ Қазақстан Республикасы Заңымен ратификацияланған).

5. 1995 жылғы 26 қаңтардағы «Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының шекара маңындағы облыстарының ынтымақтастығы туралы келісім».

6. Қазақстан Республикасы сыртқы саясатының 2020 - 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 6 наурыздағы № 280 Жарлығы.

7. «Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің шекара маңы ынтымақтастығы туралы» конвенция, 2008 жылғы 10 қазан, Бішкек қаласы.

8. Аумақтық қоғамдастықтар мен биліктің шекара маңы ынтымақтастығы жөніндегі Еуропалық негіздемелік конвенция, Мадрид қаласы, 1980 жылғы 21 мамыр.

9. 2010 жылғы 7 қыркүйектегі «Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ресей Федерациясының Үкіметі арасындағы өңіраралық және шекара маңындағы ынтымақтастық туралы келісім».

10. 2010 жылғы 18 қарашадағы «Каспий теңізіндегі қауіпсіздік саласындағы ынтымақтастық туралы келісімге шекаралық ведомстволардың ынтымақтастығы мен өзара іс-қимылы жөніндегі хаттаманы бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 18 сәуірдегі № 207 қаулысы.

11. «Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы Президенттерінің бірлескен мәлімдемесі», Бірлескен мәлімдеме, Москва қаласы, 1998 жылғы 6 шілде.

12. «Еуразиялық экономикалық қауымдастыққа мүше мемлекеттердің Шекара мәселелері бойынша өзара ақпараттық іс-қимылы туралы келісімді бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2002 жылғы 8 мамырдағы № 509 қаулысы.

13. 1996 жылғы 29 наурыздағы «Экономикалық және гуманитарлық салалардағы интеграцияны тереңдету туралы шартқа қатысушы мемлекеттердің шекаралық ынтымақтастығының негізгі принциптері туралы келісімді бекіту

туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1999 жылғы 22 мамырдағы № 619 Қаулысы.

14. «Ресей мен Қазақстанның шектес облыстарының (өлкенің, республиканың) Әкімдері қатысқан Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасы Үкіметі делегациялары кездесуінің хаттамасын жүзеге асыру туралы» Қазақстан Республикасы Министрлер Кабинетінің 1993 жылғы 8 ақпандағы № 92 қаулысы.

15. «Өңірлерді дамытудың 2020 - 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 990 қаулысы.

16. 1999-2007, 2008-2011, 2012-2017, 2018-2023 жылдарға арналған өңіраралық және шекара маңы ынтымақтастығының бағдарламалары.

17. Сауданы дамытудың 2021-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының тұжырымдамасы.

Белгілер мен қысқартулар

1. ҚР - Қазақстан Республикасы
2. РФ - Ресей Федерациясы
3. ТМД - Тәуелсіз мемлекеттер достастығы
4. ҚСЗИ - Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институты
5. МЖӘ - Мемлекеттік-жекешелік әріптестік
6. РФА - Ресей ғылым академиясы
7. ӘӘХҚИ - Ресей ғылым академиясының Е.М. Примаков атындағы Әлемдік экономика және халықаралық қатынастар институты
8. ТҰК - Трансұлттық компания
9. ТШЫ - Траншекаралық ынтымақтастық
10. КСРО - Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы
11. Қазақ КСР - Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы
12. РКФСР - Ресей Кеңестік Федерациялық Социалистік Республикасы
13. ЖӨӨ - Жалпы өңірлік өнім
14. ЖІӨ - Жалпы ішкі өнім
15. КО - Кеден одағы
16. БЭК - Бірыңғай экономикалық кеңістік
17. Росстат - Ресей Федералды мемлекеттік статистика қызметі
18. ЕЭК - Еуразиялық экономикалық комиссия
19. ҰҚШҰ - Ұжымдық қауіпсіздік туралы шарт ұйымы
20. ЕАЭО - Еуразиялық экономикалық одақ

Кіріспе

Қазақстан-Ресей қарым-қатынастарында шекара маңы ынтымақтастығы маңызды орын алады, оның негізін, мәдени өзара іс-қимылдың терең тарихи тамыры, сондай-ақ, екі елдің шектес өңірлерінің тұрақты дамуының негізін құрайтын экономикалық факторлар қалыптастырады.

Қазіргі заман болмысында Ресей – бұл Қазақстанмен бірнеше мың километр болатын әлемдегі ең ұзын құрлықтық шекарасы бар, Қазақстанның жеті облысы мен он екі ресейлік субъектісі тұрақтылықпен, тілектестікпен, сондай-ақ екі мемлекеттің өзара тәуелді және бірін-бірі толықтыратын экономикалық ынтымақтастығымен біріктірілген, көпғасырлық дәстүрлермен терең тоғысқан, Еуразия кеңістігіндегі неғұрлым ықпалды орталық деуге болады.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Қ. Тоқаев 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты Қазақстан халқына Жолдауында: «Қазақстан мен Ресейдің шекаралас өңірлерінде 30 миллионға жуық адам тұрады, миллион тұрғыны бар бірнеше қала орналасқан. Қазақстандық тауарларды ілгерілету, инвестициялар тарту үшін Ресей билігімен және ұйымдармен тығыз өзара іс-қимыл жасау - қазақстандық шекара маңы аймағын дамытудың өте маңызды факторы» деп мәлімдеді [1].

Өз кезегінде, қарастырып отырған мәселеге Ресей тарапы да осындай мән береді. 2016 жылы ҚР-на сапары барысында Ресей Федерациясының Президенті В.В. Путин «екі ел арасындағы барлық сауда айналымының 70 пайызы - шекара маңы немесе өңіраралық сауда, өңіраралық ынтымақтастыққа тиесілі» екеніне назар аударды [2].

Бұған дейін, 2003 жылы Қазақстан мен Ресейдің шекаралас облыстарының алғашқы форумының ашылуында Ресей Федерациясының басшысы «... Біз жай ғана көрші емеспіз, біз - жақын көршілерміз. Екі ел арасындағы, әсіресе шекара маңындағы салалардағы мұндай өзара іс-қимыл - бұл мүлдем бірегей нәрсе. Құрлық шекарасы 7,5 мың шақырым. Каспий теңізі туралы айтсам, онда да өзара үлкен мүдделеріміз бар. Негізінен, екі мемлекеттің экономикалары үшін бұл аса маңызды», деген [3].

Тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап Қазақстан Республикасы өзінің сыртқы саяси бағыты негіздерінің бірі ретінде Ресей Федерациясымен тепе-тең және тату көршілік қарым-қатынастарды құру деп айқындағанын атап өткен жөн. Кейіннен, бұл ұстаным 1998 жылғы шілдеде «Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы ХХІ ғасырға бағдарланған мәңгілік достық пен одақтастық туралы Декларацияға» қол қою арқылы бекітілді.

Қолданыстағы ауқымды келісімшарттар базасы Қазақстан мен Ресей өңірлерінің өзара іс-қимылы қарқындылығының жоғары дәрежесін айғақтайды. Оған сауда-экономикалық, ғылыми-техникалық ынтымақтастық, қоршаған ортаны қорғау саласындағы өзара іс-қимыл, сондай-ақ апаттардың, дүлей зілзалалардың алдын алу және олардың зардаптарын жою мәселелері бойынша 250-ден астам халықаралық құжаттар кіреді.

Екі елдің шекара маңындағы өзара қарым-қатынастарын құқықтық реттеудің басталуы 1995 жылғы 26 қаңтардағы «Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының шекара маңындағы облыстарының ынтымақтастығы туралы келісімге» қол қою болып саналады. Кейінірек, 2010 жылғы 7 қыркүйектегі «Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ресей КФедерациясының Үкіметі арасындағы өңіраралық және шекара маңындағы ынтымақтастық туралы келісім» бұл бағытқа жаңа серпін береді.

Бұдан басқа, шекара маңы ынтымақтастығының неғұрлым басым аспектілері 1999 – 2007, 2008 – 2011, 2012 – 2017, 2018-2023 жылдарға арналған өңіраралық және шекара маңы ынтымақтастығының бағдарламаларында және оларды іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспарларында көрініс тапты.

Сонымен қатар, қазіргі уақытта шекара маңы ынтымақтастығының 2025 жылға дейінгі бағдарламасы әзірленуде, ол өзара түсіністік пен екіжақты ынтымақтастықты нығайтуға, өңірлік саясат мәселелері бойынша ақпарат алмасуға бағытталатын болады. Бағдарлама қазақстандық және ресейлік шекара маңы өңірлері арасындағы ынтымақтастықты қолдауға, өзара жәрдемдесе отырып дамуға арналған.

Аталған бағдарлама шеңберінде өмір сүруге, жұмыс істеуге және болашақ ұрпақты тәрбиелеуге тартымды аумақтар құру, шағын және орта кәсіпкерлікті ынталандыру, шекара маңындағы жергілікті өндірістердің бәсекеге қабілеттілігін нығайту, шекара маңындағы халықтың жұмыспен қамтылу деңгейін арттыру мәселелері бойынша ынтымақтастық пен ақпарат алмасу, сондай-ақ аумақ аралық кооперацияны дамыту жөніндегі шараларды іске асыру жоспарлануда. Сондай-ақ өңірлік саясатты әзірлеу және іске асыру, шекара маңындағы ынтымақтастықты нығайту және шекара маңындағы өңірлерді әлеуметтік-экономикалық дамыту тәжірибесі туралы ақпарат алмасу көзделеді.

Магистрлік жобаның өзектілігі Ресей мен Қазақстанның шекара маңы аумақтарында бар интеграциялық тетіктерді жан-жақты ой елегінен өткізу және жаңаларын құрастыру қажеттілігінен туындайды.

Жаһандану жағдайында нақ осы шекара маңы ынтымақтастығы мен өңірлердің трансшекаралық өзара іс-қимылы ХХІ ғасырда Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы қатынастарды дамыту мен жақсартудың неғұрлым пәрменді құралы болып көрінеді. Осы тұрғыда әзірленетін бағдарламалар мен келісімшарттар мемлекет орталықтарынан шеткері, алыс аумақтардағы әлеуметтік-экономикалық прогрестің басты қозғаушы күштерінің бірі болуы әбден мүмкін, сондай-ақ, Еуразиялық кеңістікті қайта қалыптастырудың инновациялық нұсқаларын іздеуге түрткі бола алады.

2008 жылғы 10 қазандағы Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің шекара маңы ынтымақтастығы туралы Конвенциясы (бұдан әрі – Конвенция) ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің шекара маңы ынтымақтастығының құқықтық өрісін айқындайтын негіз қалаушы нормативтік құқықтық акт болып табылады. (Қазақстан, Ресей, Армения, Беларусь, Қырғызстан, Тәжікстан).

Конвенцияға сәйкес, шекара маңындағы аумақтар ынтымақтастығының

негізгі тетіктері ретінде мыналар қарастырылады: шекара маңындағы сауданы дамыту, еркін, арнайы немесе ерекше экономикалық аймақтарды құру және олардың жұмыс істеуі, шекара маңындағы ынтымақтастық бойынша өңіраралық келісімдер жасасу, шекара маңындағы ынтымақтастықты дамыту жөніндегі өңірлік саясаттың бюджеттік және басқа да құралдарын жетілдіру, шекара маңындағы аумақтарды дамытудың сараланған басымдығын қамтамасыз ететін нақты салықтық, бюджеттік, кедендік, шекаралық және өзге де іс-шараларды үйлестіру [4].

90-жылдардың басына дейінгі кезеңде әртүрлі мемлекеттік құжаттар мен ғылыми басылымдарда тек «шекаралық экономикалық ынтымақтастық» термині қолданылды, ол кейінгі жылдары ішінара сақталды. Қазіргі уақытта зерттеушілердің басым көпшілігі неғұрлым дұрыс «трансшекаралық экономикалық ынтымақтастық» терминін қолданады, ол мемлекеттік шекаралардан өту мәселесіне байланысты сауда және басқа қатынастардың мән-мағынасына сәйкес келеді, сонымен бірге әлемдегі жалпы қабылданған ағылшын тіліндегі «trans-border cooperation» терминімен толықтай корреляцияланады.

Жобаның мақсаты шекара маңындағы ынтымақтастық бағытында Қазақстан мен Ресей арасында бекітілген мемлекеттік бағдарламаны тиімді іске асыру бойынша практикалық ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Зерттеу мақсатына жету үшін келесі **міндеттер** тұжырымдалды:

- 1) трансшекаралық ынтымақтастықтың теориялық негіздері мен қазіргі заманғы тәсілдерін талдау және жүйелеу;
- 2) Қазақстан мен Ресейдің трансшекаралық ынтымақтастығының жай-күйіне талдау жүргізу және даму үрдістерін айқындау;
- 3) трансшекаралық ынтымақтастықтың негізгі тәуекелдерін, проблемаларын және оларды шешу жолдарын айқындау;
- 4) трансшекаралық ынтымақтастықты басқарудың тиімділігін арттыру жөніндегі іс-шараларды айқындау.

Практикалық мәні трансшекаралық ынтымақтастық және осы бағыттағы басқару тиімділігін арттыру үшін әзірленген іс-шараларға талдау жасау болып табылады. Шекаралар кез-келген мемлекеттің маңызды мәселесі бола отырып, басқа негізгі салалармен тығыз байланысады. Сондықтан трансшекаралық ынтымақтастықты басқарудың қазіргі жай-күйі мен тиімділігі проблемалары туралы айтқанда, оның экономика жағдайындағы дамуының жалпы сипатына әсерін ұғыну қажет.

Әдебиеттерге шолу

Қазақстан мен Ресейдің шекаралық ынтымақтастығының қазіргі жағдайы А.А. Рыбак, А. Бородавкин, А.В. Огнев сияқты авторлардың еңбектерімен ұсынылған. Бұл тақырыпқа іргелі зерттеулерді Г. И. Чуфрин, Л. Гусев арнады. 2010 жылы ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ қолдауымен жарық көрген «Орталық Азиядағы Ресей» атты кітабында Г.И. Чуфрин тиісті нормативтік құқықтық базаны шола отырып, Қазақстан облыстарымен шекаралас Ресей өңірлерінің даму жағдайын, шекара маңы аймағындағы бірлескен Қазақстан-Ресей кәсіпорындарының тиімділігін, одан әрі өзара инвестициялардың мүмкіндіктерін және шекара маңы ынтымақтастығының басқа да мәселелерін егжей-тегжейлі қарайды. Автор шекаралас облыстар мен өңірлер арасындағы көлденең байланыстарды дамытуда іргелес аумақтар тауар өндірушілерінің көрме-жәрмеңкелерін өткізудің маңыздылығын атап өтті. Осы жылдар ішінде сауда-көрме қызметі өзінің тиімділігін нығайтты және қазіргі уақытта екі мемлекеттің күштерімен белсенді түрде жүзеге асырылуда. Қазақстан тарапынан мұндай іс-шараларды өткізу Қазақстан Республикасының Ресей Федерациясындағы Сауда өкілдігінің миссияларының бірі болып табылады.

ҚР мен РФ шекара маңы ынтымақтастығының SWOT-талдауын С.Голунов жүзеге асырды.

Қазақстан мен Ресей екіжақты ынтымақтастығының түрлі аспектілерін, соның ішінде трансшекаралық өзара іс-қимылды зерттейтін қазақстандық зерттеушілер арасында Т. А. Мансұровтың, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының жетекші ғылыми сарапшылары М. Т. Лаумулиннің, А. А. Башмаковтың ғылыми еңбектерін ерекше атап өткен жөн.

М.Т. Лаумулин 2009 жылы өзінің «Шетелдік саясаттану мен әлемдік геосаясаттағы Орталық Азия» (XXI ғасырдағы Орталық Азия, V том) кітабында мемлекет тәуелсіздік алуының бастапқы кезеңінде Қазақстанның сыртқы саясатын қалыптастыру ерекшеліктерін сипаттай отырып, екі алып мемлекетпен көршілестікті ескере отырып көпвекторлы дипломатияның құрылуын және сол кезеңге сәйкес келетін проблемалардың – қорғалмаған шекараларды, шешілмеген шекаралық проблемаларды қарастырады. «Қазақстан және оның көршілері» бөлімінде автордың басты назары интеграциялық процестерге қатысудың маңыздылығына аударылады. Сонымен қатар, аймақтық деңгейде халық саны, демографиялық динамика және олардың біркелкі емес дамуына әкелетін әлеуметтік-экономикалық жағдайлар тұрғысынан айтарлықтай теңсіздіктермен байланысты проблемаларды көрсетеді.

Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасы арасындағы интеграциялық үдерістің басталуына арналған зерттеулер Ресей-Қазақстан шекара маңы ынтымақтастығының проблемаларын зерделеу кезінде ерекше қызығушылық тудырады. 2013 жылы А.Башмаковтың «Шекаралық ынтымақтастықтан Еуразиялық экономикалық интеграцияға: ғылыми еңбектер жинағы» кітабында, Қазақстан мен Ресейдің шекаралық ынтымақтастығының

мәселелері мемлекеттердің қазіргі мүдделерін айқындайтын экономикалық факторлар, сондай-ақ шекаралық аймақты осы екі мемлекет арасындағы «ерекше достық аймағына» айналдыратын мәдени өзара іс-қимылдың терең тарихи тамыры негізінде қаралады.

Ғалым Б.Қ. Сұлтанов, басқа әріптестерімен бірлесіп, мемлекетаралық кластерлерді құрып, дамыту өзара сауданы жақсартудың және екі жақты интеграциялық өзара іс-қимылды барынша тереңдетудің маңызды триггері бола алатын салаларды атап өтті және осы ретте, мұнай-химия, машина жасау, металлургия, химия, тоқыма салаларын басты назарға алуды ұсынды. Сондай-ақ, өндірістік және табиғи ресурстардың шоғырлануына, мемлекетаралық осы кластерлердің қалыптасуымен өзара байланыста аумақтардың инфрақұрылымын дамытуға ықпал ету мүмкіндігін беретін Қазақстан мен Ресей өңірлерінің мамандануын қалыптастыруды ұсынды, бұл өз кезегінде екі ел экономикасының өңдеуші секторының бәсекеге қабілеттілігін арттырудың драйвері бола алады деп есептейді ғалымдар [5].

Каспий теңізінің солтүстік бөлігінің түбін межелеу, қазақстандық Атыраудан Новороссийскіге мұнай жеткізу бойынша Каспий құбыр консорциумын салу туралы ресейліктермен уағдаластыққа қол жеткізудегі күш-жігерлі еңбектері мен кедергілер туралы қазіргі Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев «Преодоление» авторлық еңбегінде айтып берді.

Траншекаралық ынтымақтастықтың практикалық маңыздылығын ресей ғалымдары С.В. Маслова, М.Ю. Соколов 2020 жылы «Вопросы государственного и муниципального управления (Public Administration Issues)» басылымында егжей-тегжейлі қарастырды. Ғалымдар мемлекеттік-жеке серіктестіктің трансшекаралық жобаларын жүзеге асырудағы басқарудың тұжырымдамалық ерекшеліктері мен практикалық аспектілері туралы бірлескен зерттеулердің нәтижесін жариялады.

Авторлар МЖӘ-ті ортақ тетік болып табылатын трансшекаралық инфрақұрылымды дамытуды мемлекеттер арасындағы байланыстарды жеделдетудегі, сондай-ақ шекара маңындағы және жалпы ауқымды халықаралық бастамаларды жүзеге асырудағы негізгі рөл деп санайды. Траншекаралық инфрақұрылым объектілеріне қатысты МЖӘ шеңберінде басқару субъектілерінің шектеулері мен мүмкіндіктеріне, сондай-ақ бұрын зерделенбеген жекеше әріптес пен жария әріптестердің тәуекел-менеджментінің ерекшелігіне назар аударылады.

Соңғы жылдары жаһандық (трансшекаралық) құндылықтар тізбегі тұрғысынан халықаралық сауданы талдау сияқты зерттеушілердің қызығушылығын арттыратын тағы бір қызықты тақырып Н.В. Смородинская, В.У. Малыгин, Д.Д. Катукков, А.С. Четверикованың еңбектерінде ашылды. Соңғы автор, Ресей Федерациясы Ресей Ғылым академиясының ӘӘХҚИ ғалымы зерттеулерінің басты бағыты - металлургия саласы болды, себебі, ол Ресей Федерациясының экономика секторларының трансшекаралық құн тізбегіне ең көп қатысады деп саналады. Автор бірқатар бағыттар бойынша тауарлар мен

қызметтерді еларалық жеткізуді жүзеге асыратын ресейлік ТҰК-лар үшін ұсыныстарын жасады.

Трансшекаралық ынтымақтастықтың бұл бағытында бұрын қолданылып жүрген «құн жасаудың жаһандық тізбегінің» орнына «құн жасаудың трансшекаралық тізбектері» ұғымын неғұрлым табысты ұсынған В.Г.Варнавскийдің еңбегі ерекше құнды деп танылады.

Жоғарыда көрсетілгендермен қатар, шекара маңындағы өңірлердің өзара іс-қимылындағы перспективалар мен проблемаларды зерделеу екі мемлекеттің көптеген Үкіметтік және үкіметтік емес ғылыми-зерттеу институттары мен сараптамалық-талдау орталықтарының іргелі зерттеу объектісі болып табылады.

Осы аналитикалық орталықтардың платформаларда әр түрлі сарапшылар кезең-кезеңмен кездесіп, өз зерттеулерінің нәтижелерімен бөліседі және оларды кейіннен ғылыми басылымдар мен жинақтарда жариялайды. Мысалы, ҚР Президенті жанындағы ҚСЗИ және олардың ресейлік әріптестері, «Еуразиялық мониторинг» талдамалық зерттеулер орталығы, РФ Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы істері, шетелде тұратын отандастар және халықаралық гуманитарлық ынтымақтастық жөніндегі федералдық агенттігі (Россотрудничество), М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті Посткеңестік кеңістігіндегі қоғамдық-саяси процестерді зерттеу жөніндегі ақпараттық-талдау орталығы, РФ Ресей ғылым академиясы Әлемдік экономика және халықаралық қатынастар институты, сонымен қатар, Ресей Президентімен 2010 жылы, шетелде Ресей үшін қолайлы әлеуметтік, саяси және іскерлік климаттың қалыптасуына ықпал ету үшін құрылған, А.М. Горчаков атындағы Жария дипломатияны қолдау қоры және басқалар.

Зерттеу тақырыбы бойынша ғылыми жарияланымдарды талдау Ресей мен Қазақстан арасындағы трансшекаралық ынтымақтастықты дамытудағы үрдістер, өзара іс-қимыл форматтарының тиімділігі, нормативтік құқықтық базаның өзектілігі мен жеткіліктілігі, сондай-ақ ынтымақтастықтың осы түрінің проблемалары мен перспективалары қазіргі уақытта отандық және шетелдік зерттеушілердің үлкен қызығушылығын тудыратыны туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Этникалық, демографиялық, мәдени, гуманитарлық, әлеуметтік-экономикалық мәселелерден бастап әскери қауіпсіздік проблемасына дейінгі барлық салаларды қамтитын ынтымақтастықтың осы бағытының жан-жақтылығын ескере отырып, жоба шеңберінде қарастырылып отырған бұл тақырып зерттеулерді үнемі жаңартып отыруды талап етеді, сол себептен оны магистрлік жұмыс аясында таңдалуына себеп болды.

Зерттеудің деректік қоры. Жобаны әзірлеу кезінде әртүрлі құжат топтары қолданылды.

Біріншіден, сыртқы саясат, оның ішінде Қазақстан мен Ресейдің шекара маңы ынтымақтастығы мәселелерін реттейтін заңнамалық және нормативтік

құқықтық актілерден, тұжырымдамалардан, стратегиялық және өзге де бағдарламалық құжаттардан тұратын дереккөздерді атап өткен жөн.

Дереккөздердің келесі тобын екіжақты келісімдер, екі мемлекет басшылары деңгейінде жыл сайын өткізілетін Қазақстан мен Ресейдің шекара маңындағы облыстарының жыл сайынғы форумдарының материалдары, халықаралық және өңірлік ұйымдар мен кеңестердің ережелері, халықаралық және үкіметаралық шарттар мен келісімдер, бірлескен мәлімдемелер, жыл сайынғы Президент Жолдаулары, сыртқы және халықаралық шекара маңындағы саясат мәселелері бойынша мемлекет және үкімет басшыларының ресми мәлімдемелері құрады.

Дереккөздердің үшінші тобы ресми сөйлеу мәтіндерінен, мемлекеттік, саяси және қоғам қайраткерлерінің, Сыртқы істер министрлерінің, көпжақты ұйымдардың уәкілетті өкілдерінің мақалаларынан, онлайн-форумдардың, конференциялардың, ғылыми-ағартушылық семинарлардың материалдарынан, екі елдің жетекші саясаткерлерінің, сондай-ақ Қазақстан мен Ресейдің шектес аумақтарының өзара іс-қимыл мәселелерін зерттейтін сарапшыларының түсініктемелері мен сұхбаттарынан тұрады.

Дереккөздердің соңғы тобына аналитикалық анықтамалар және мамандандырылған ғылыми-зерттеу институттары мен орталықтарының басқа шолулары, Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросының статистикалық мәліметтері, Ресей Федерациясының «Росстат» деректері, орталық және басқа да мемлекеттік органдар мен ұйымдар, ақпараттық және анықтамалық басылымдар, сондай-ақ бұқаралық ақпарат құралдарының материалдары, отандық және шетелдік әдебиеттер кірді.

Жоғарыда көрсетілген көздерден алынған материалдарды талдау қазіргі кезеңде Қазақстан мен Ресейдің шекара маңы өзара іс-қимылының проблемаларын жан-жақты және кешенді талдауға мүмкіндік берді.

Зерттеудің әдістері

Жалпы ғылыми әдістер (логикалық талдау, синтез, абстрактіден нақтыға өту және т.б.), Қазақстан-Ресей шекара маңы ынтымақтастығының қолданыстағы тәжірибесін зерделеу кезінде институционалдық тәсіл, тарихи, салыстырмалы әдістер қолданылды. Жобада сандық және сапалық әдістер де пайдаланылды. Олар Ресей мен Қазақстанның экономикалық ынтымақтастығы бойынша ресми статистика деректерін талдау түрінде ұсынылған.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау. Магистрлік жобаның негізгі нәтижелері мен ережелері «Ресей мен әлемдегі экономика, ұйымдастыру және басқару мәселелері» атты XXVI Халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда баяндалып, талқыланды (Прага, 2021 жылғы 30 сәуір, баяндама тақырыбы: Қазіргі кезеңдегі Қазақстан мен Ресейдің трансшекаралық ынтымақтастығы).

Осы жұмыстың нәтижелері трансшекаралық ынтымақтастықты басқарудың тиімділігін арттыру үшін зерттеу ережелері мен қорытындыларын пайдалану мүмкіндігінен тұрады, сондай-ақ кәсіпорындарға консалтингтік қызметтер көрсету кезінде талдаушылар мен консультанттар қолдануы мүмкін немесе Қазақстан мен Ресейдің трансшекаралық ынтымақтастығын басқаруды неғұрлым тиімді жүзеге асыруға жәрдемдесу үшін пайдаланылуы мүмкін.

Зерттеу нәтижелері және талдау

1 Траншекаралық ынтымақтастықтың теориялық аспектілері

1.1 Траншекаралық ынтымақтастық ұғымындағы негізгі анықтамалар

Траншекаралық ынтымақтастық - бұл әртүрлі салаларда (әлеуметтік салада, саясатта, экономикада, білім беруде және т.б.), трансшекаралық аймақтарда, яғни, ортақ шекарасы бар екі немесе одан да көп мемлекеттердің өзара іс-қимылының бір түрі. Траншекаралық ынтымақтастық шекара маңы аумақтары мен әртүрлі елдердің басқару органдарының өзара қарым-қатынасын болжайды, бұл қатынастардың осы түрін халықаралық қатынастарға жатқызуға мүмкіндік береді. Траншекаралық ынтымақтастықты 1-кестеде көрсетілгендей жүйелеуге болады.

1-кесте. «Траншекаралық ынтымақтастық» ұғымын жүйелеу

«Траншекаралық ынтымақтастық» ұғымын жүйелеу (trans-border cooperation)		
ТШЫ - бұл сыртқы экономикалық, экологиялық, әскери, мәдени-ағарту қызметтері ерекше орын алатын, экономиканың көптеген бағыттарын қамтитын, аймақтық деңгейдегі ерекше әрекеттесу нысаны.	ТШЫ шекаралас мемлекеттер арасында табиғи ресурстарды бірлесіп пайдалануды, экологиялық қауіпсіздік проблемаларын шешуді, көршілес елдер халқының неғұрлым қарқынды қарым-қатынасын, сонымен қатар, инфрақұрылымға (жолдар, байланыс, қызмет көрсету саласы, қоймалар және т.б.) үлкен жүктемені көздейді.	ТШЫ бейбітшілік құру, превентивті дипломатияны сәтті жүзеге асырудың негізгі факторларының бірі болып саналады. Траншекаралық ынтымақтастықты дамытудың шарты саяси институционализация болып табылады. Бұл процестердің реттелуін тиісті деңгейде қамту үшін аймақтық бірлестіктер және сәйкесінше әлемдік институттарға қосымша ретінде мамандандырылған халықаралық ұйымдар жүйесін құру қажеттілігі бар.

ТШЫ дамытудағы шекаралардың рөлін алғаш рет зерттеу Германияда 1970 жылдардың соңында Й.Матцнеттер жұмыстарында жарияланды. Онда мемлекеттік шекараларға қатысты объектілердің орналасу нұсқалары ұсынылды: шекара бір-бірінен үлкен қашықтықта орналасқан екі ел арасында

өтеді; шекараға іргелес жатқан аймақ бір елдің аумағында, аймақтар екі жақтың шекарасына жақын немесе оларды кесіп өтеді.

Американдық ғалым Д.Тимати «Туризм және саяси шекаралар» монографиясында ұлттық шекаралардың келесі типтермен өзара әрекеттесуін атап өтті: мемлекеттік шекара кедергі, туристік бағыт және туристік ландшафттың модификаторы ретінде.

М.Хемтон ASEAN-дағы экономикалық өсу үшбұрышының аясында трансшекаралық туризмге зерттеу жүргізді, оған Сингапур, Малайзиядағы Джохор және Индонезияға тиесілі Риау аралдары кірді. Елдердің мұндай өзара іс-қимылы туризм және инфрақұрылым объектілерін тиімді пайдалану есебінен барлық тараптардың бәсекелестік артықшылықтарын күшейтетінін атап көрсетті.

Ресейде, әртүрлі салаларда ТШЫ мәселесін зерттеуге қызығушылық Ресей Федерациясының орталығы мен шеткері субъектілерінің өкілеттіктерін ТШЫ-ты дамыту және экологиялық мәселелерді шешу үшін ажыратып-бөлу қажет болған кезде пайда болды.

Осы мәселелер бойынша классикалық жұмыстарға П.Я. Баклановтың, С.С. Ганзейдің, В.А. Колосовтың, Л.Б. Вардомскийдің, Б.Б. Родоманның, Р.Ф. Туровскийдің және т.б. еңбектерін жатқызуға болады.

Дегенмен, трансшекаралық аумақтарды бөлудің қазіргі теориялық ережелері мен тәсілдері нақты пікір қалыптастыру үшін жеткіліксіз, трансшекаралық ынтымақтастыққа, атап айтқанда Ресейдің оңтүстігі мен шығысына қатысты зерттеулердің жетіспеушілігі бар, өзара әрекеттесудің осы түріне қатысушылардың оңтайлы құрамы анықталған жоқ, оның ұйымдастырушылық формаларының тиімділігі, аумақтық қоғамдастықтар мен биліктің шекара маңы ынтымақтастығы класификацияланбаған.

1980 жылы Мадридте қабылданған «Аумақтық қоғамдастықтар мен биліктің шекара маңы ынтымақтастығы жөніндегі Еуропалық негіздемелік конвенцияға» және «РФ-ның шекара маңы ынтымақтастығының тұжырымдамасына» сәйкес ынтымақтастықтың мұндай түрі деп «көршілес аумақтық қоғамдастықтар мен уағдаласушы тараптардың юрисдикциясындағы билік орындары арасындағы қатынастарды күшейтуге және көтермелеуге бағытталған кез келген келісілген іс-әрекеттер, сондай-ақ жоғарыда көрсетілген мақсаттарға қол жеткізу үшін қажетті кез келген келісімдер мен уағдаластықтар жасасу» түсініледі.

«Трансшекаралық ынтымақтастық» ұғымы өзара іс-қимылдың барлық түрлеріне қолданылады, бұл іс жүзінде әрбір қатысатын тараптың мемлекеттік шекараларынан тыс әртүрлі алмасулар мен өзара іс-қимылдардың көлемі мен қарқындылығының ұлғаюынан көрінеді.

Трансшекаралық ынтымақтастық мемлекеттік басқарудың әртүрлі деңгейлерінде жүзеге асырылуы мүмкін: көрші мемлекеттердің жоғары органдары немесе субъектілер мен муниципалитеттердің органдары арасында, сондай-ақ шекаралас аумақтардың шаруашылық субъектілері мен қоғамдық ұйымдары арасында. Бұл ынтымақтастық аумақтарды дамытудың халықаралық

бағдарламалары, аталған органдар жасайтын екіжақты және көпжақты шарттар негізінде жүзеге асырылады.

Ынтымақтастықты қандай сценарий бойынша дамыту керектігін түсіну үшін әр шекаралас аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуына айтарлықтай әсер ететін, 2-кестеде көрсетілген факторларды ескеру қажет.

2-кесте. ТШЫ негізгі факторлары

ТШЫ негізгі факторлары		
Сыртқы	ішкі	шекаралық
- саяси факторлар - макроэкономикалық факторлар - технологиялық факторлар - әлеуметтік-саяси өзгерістер - географиялық орналасуы - табиғи-климаттық жағдайлар - ресурстық әлеует - саяси жағдайлар - ғылыми-өндірістік факторлар	- инвестициялық әлеует - қаржылық инфрақұрылым - көлік инфрақұрылымы - ақпараттық инфрақұрылым - әлеуметтік инфрақұрылым - аймақтық және аумақтық басқарудың тиімділігі	- шеткері және шекара маңы - шекаралық инфрақұрылым - демографиялық ахуал - шекара маңы ынтымақтастығының нысандары

ТШЫ-тың негізгі құрамдас бөлігі - бұл елдер үшін ортақ мәселелер және осы мәселелерді шешу үшін шекарада байланыстар мен шарттық қатынастарды құру процесі. Трансшекаралық ынтымақтастыққа мемлекеттердің жекелеген шекара маңы өңірлері тартылған, бұл мемлекетаралық өзара қатынастардың осы түрінің басты ерекшелігі болып табылатын мемлекеттердің өзара іс-қимылының өңірлік сипатын түсіндіреді.

Шекара маңындағы өңірлерді дамыту үшін олардың трансшекаралық өңірлерге бірігуі маңызды қадам болып табылады, бұл басқа мемлекеттермен «байланыс аймақтарын» мемлекетаралық өзара іс-қимылдың өзіндік «көпірі» ретінде пайдалануға және, керісінше, осы өңірлердегі жағымсыз қатынастарды (ондай мәселе бар болған жағдайда) реттеуге, сол арқылы шекара маңындағы аумақтарды тұрақты дамыту үшін қолда бар артықшылықтарды пайдалануға мүмкіндік береді.

Трансшекаралық аймақ - бұл әр түрлі мемлекеттердің шекараларында орналасқан аумақтарды немесе аймақтарды біріктіретін, уақыт өте келе тұрақты аумақтық құрылым. Айта кететіні, мұндай аймақтың құрамдас бөліктері тарихы, даму сатылары, экономика, мәдениет, табиғат, халқының құрамы тұрғысынан бір-біріне ұқсас.

«Шекаралас аймақтар» және «трансшекаралық аймақтар» ұғымдарын ажырата білу қажет. Басқа мемлекетпен шекарада орналасқан аумақтар шекара

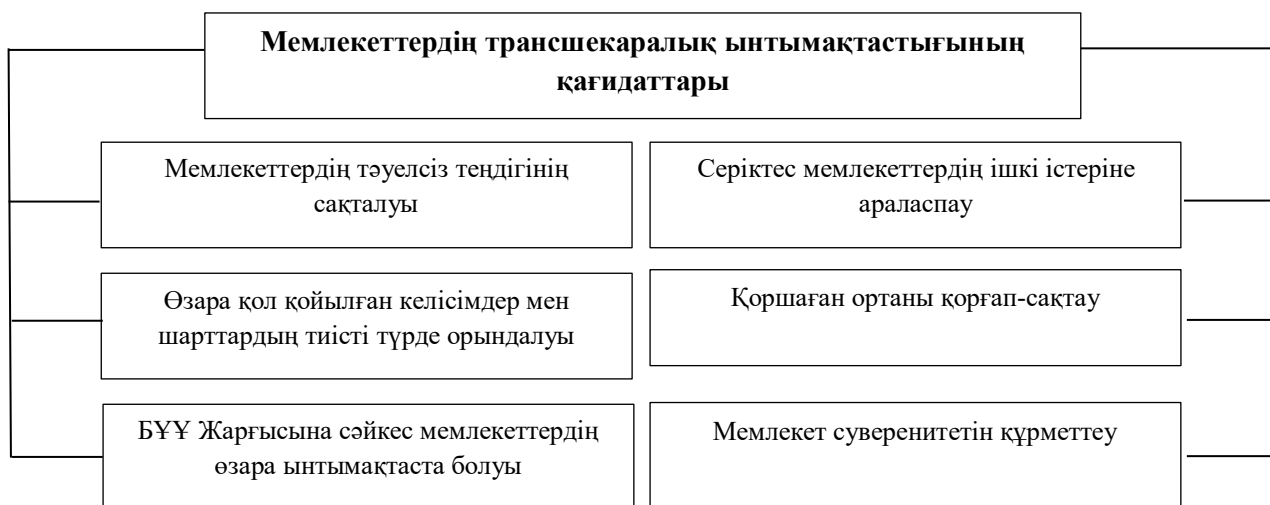
маңы аумақтары болып табылады, ал әртүрлі мемлекеттердің бірнеше шекара маңы өңірлерінің бірлестіктері трансшекаралық болып саналады, бұл да осы қатынастардың халықаралық сипатын көрсетеді.

Алайда, «трансшекаралық аймақ» ұғымының кең қолданылуына қарамастан, нақты анықтамасы жоқ. Мысалы, халықаралық туризмнің ықпал ету саласы трансшекаралық аумақтан әлдеқайда асып түседі. Бұл жағдайда ресурстық толықтырылу, мәдени және этникалық бірлік - осы елдер үшін бірыңғай туристік өнім негізінде белгілі бір сюжеттік мазмұнмен трансшекаралық туристік аумақтың жұмыс істеуіне алғышарттар жасайды.

Трансшекаралық ынтымақтастықты шекара маңындағы аумақтарды дамытудың табысты және басым құралы деп санауға болады. Ынтымақтастықтың бұл түрі шарттар, бірлескен қызмет туралы келісімдер жасасу, бірлескен жобалар құру арқылы шекараның екі жағындағы аумақтық құрылымдар деңгейінде мемлекетаралық қатынастарды нығайтуға ықпал етеді.

Трансшекаралық аймақтардың құрылуы экономиканың, әлеуметтік саланың дамуына ғана емес, сонымен қатар, жоғарыда көрсетілгендей, шекаралас аймақтардағы туризмнің дамуына да оң әсер етуі мүмкін. Мұндай аймақтарда ұқсас табиғи жағдайлар, туристік қызметтердің ұқсас жиынтығы болғандықтан, олар көбінесе туристерді тартуға бәсекелес болып табылады. Сондықтан оларды бірыңғай өңірге біріктіру арқылы ынтымақтастықты арттыруға, сондай-ақ туристік қызметтерді ықшам аумақта шоғырландырудың мультипликативтік әсерін қосуға және соның нәтижесінде басқа өңірлермен салыстырғанда бәсекелестік артықшылық алуға ықпал етеді, осы аумақтар бойынша маршруттарды ұйымдастыру, туристік инфрақұрылымды салу және жақсарту, бірлескен рекреациялық, табиғат қорғау аймақтарын құру болып табылады.

Трансшекаралық ынтымақтастық мемлекетаралық қатынастарға, гуманитарлық және экономикалық байланыстарды құруға, тарихи қалыптасқан байланыстарды нығайтуға қатысты жекелеген мәселелерді тиімді шешуге ықпал етеді және мынадай қағидаттарға сәйкес жүзеге асырылады (1-сур.).

1-сур. - халықаралық трансшекаралық ынтымақтастықтың қағидаттары

ТШЫ шекаралас өңірлер арасындағы мәдени, шаруашылық байланыстардың қалыптасуына, дамуына және нығаюына ықпал ете отырып, әртүрлі бағыттар бойынша дамуы мүмкін. Сондай-ақ табиғи және мәдени ресурстарды неғұрлым тиімді пайдалануға, инфрақұрылымды дамытуға және одан әрі оны дамытуға арналған шығыстарды азайтуға, өңірді туристік нарықты әлемдік бірыңғай туристік бағыт ретінде ілгерілетуге ықпал етеді.

Шекара маңы ынтымақтастығын заңнамалық реттеу мәселелері Ресей Федерациясы үшін ерекше маңызды, себебі, мемлекет субъектілерінің жартысынан көбі шекара маңы жағдайына ие және белгілі бір дәрежеде 18 мемлекеттің іргелес аудандарымен ынтымақтасады. Осы ретте, ТШЫ саласындағы нормативтік-құқықтық базаны одан әрі жетілдіру және шекара маңындағы мемлекеттермен байланыстардың қолда бар әлеуетін толық көлемде іске асыруды реттейтін, 2017 жылғы 14 шілдеде «Шекара маңы ынтымақтастығының негіздері туралы» арнайы Ресей Федерациясының Федералдық Заңы қабылданған.

Нақты айтқанда, бұл Заңда шекаралық ынтымақтастықтың міндеттері мен принциптері, шекаралас мемлекеттердің тиісті субъектілерімен өзара іс-қимылдың негізгі бағыттары, федералды органдардың, Ресей Федерациясының субъектілері органдарының және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының шекара маңы ынтымақтастығы саласындағы өкілеттіктері нақты ажыратылып бөлінген. Шекара маңы өңірлерінің мәселелерін осылайша заңнамалық деңгейде белгілеу қоғамдық қатынастардың осындай сезімтал саласындағы қызметтердің барынша жанжалсыз болуын қамтамасыз етуге ықпал етуімен маңызды.

Көрсетілген Заңға сәйкес шекара маңы ынтымақтастығы мынадай он екі бағытта жүргізілетіндігі бекітілген:

- экономика саласындағы ынтымақтастық;
- көлік және байланыс саласындағы ынтымақтастық;
- энергетика саласындағы ынтымақтастық;
- әлеуметтік саладағы ынтымақтастық;
- ғылым және білім беру саласындағы ынтымақтастық;
- мәдениет және өнер саласындағы ынтымақтастық;
- спорт және туризм саласындағы ынтымақтастық;
- денсаулық сақтау саласындағы ынтымақтастық;
- экология және табиғат пайдалану саласындағы ынтымақтастық;
- ауыл шаруашылығы, орман шаруашылығы және балық аулау саласындағы ынтымақтастық;

төтенше жағдайлардың алдын алу, апаттар, дүлей зілзалалар салдарларын жою, эпидемияларға қарсы күрес және олардың салдарларын жою;

Ресей Федерациясының шекара маңы ынтымақтастығының тиісті субъектілері өз құзыреті шегінде жүзеге асыратын шекара маңы ынтымақтастығының өзге де бағыттары қамтылады [6].

Көрсетілгендердің ішінде, туристік қызмет саласындағы трансшекаралық өзара іс-қимылды дамыту Ресей Федерациясының халықаралық саясатының маңызды және перспективалы бағыты болып табылады. Соңғы жылдары

Ресейдің оңтүстігі мен шекаралас мемлекеттердің шекаралас аймақтарын жақындастыру және біріктіру процестерінің күшеюі байқалды.

Қорытындылай келгенде, трансшекаралық ынтымақтастық көрші мемлекеттер арасындағы қатынастарды дамытуға ықпал етеді, шекара маңындағы шеткері аймақтардың бөлінген кеңістігі жағдайында әлеуметтік-экономикалық қызметті жандандырады, аумақтардың табиғи және мәдени-тарихи әлеуетін бірлесіп сақтаудың, молайтудың және танымал етудің тиімді құралы болып табылады.

1.2 Қазақстан Республикасы және Ресей Федерациясы: стратегиялық әріптестік

Қазақстан мен Ресей арасындағы өзара қарым-қатынастардың көпғасырлық тарихы бар, онда экономика мен саясат бір-бірімен тығыз ұштасқан. Аумақтар арасындағы сауда байланыстары Ұлы Жібек жолы кезеңінен бері нық қолдау тапқаны белгілі.

Қазақстан-Ресей өзара қарым-қатынастарының ерекше дәуірі олардың біртұтас мемлекет құрамында: алдымен Ресей империясы, содан кейін КСРО құрамында болуымен байланыста қарастырылады.

КСРО ыдырағаннан кейін жаңа қатынастардың негізіне еуразиялық кеңістікте ежелден шекаралас өмір сүріп жатқан халықтардың көпғасырлық тату көршілік, достық және өзара көмек дәстүрлері алынды. Алғашқы құжаттардың бірі 1990 жылғы 21 қарашадағы Қазақ КСР мен РКФСР арасындағы шарт болды. КСРО-ның ыдырауынан кейін Тәуелсіз мемлекеттер арасындағы құқықтық қатынастардың одан әрі қалыптасуына негіз болды. Онда тараптар ғасырлар бойы қалыптасқан Қазақстан мен Ресей халықтарының тығыз экономикалық байланыстарын дамытуға ұмтылады, егемендік теңдік, ішкі істерге араласпау, аумақтық тұтастықты құрметтеу, күш қолданудан бас тарту, даулы мәселелерді халықаралық құқықтың жалпы қабылданған нормаларына сәйкес келісу құралдарымен реттеу қағидаттары негізінде мемлекетаралық қатынастарды дамытуға ниеттенеді, делінген. Тараптар бір-бірін егемен мемлекеттер деп таниды және екінші Тараптың мемлекеттік егемендігіне нұқсан келтіруі мүмкін әрекеттерден аулақ болуға уәде берді.

Қазақстан-Ресей диалогының жандануы әлеммен жаңа қатынастар құру үдерісімен қатар жүрді. 1992 жылдан бастап екі ел президенттерінің 40-қа жуық ресми және бейресми кездесулері өтті. Нәтижесінде 1992 жылғы 25 мамырдағы достық, ынтымақтастық және өзара көмек туралы шартты дамыту барысында екі мемлекеттің күшімен екіжақты кең ауқымды өзара іс-қимылдың іс жүзінде барлық аспектілерін реттейтін шарттық-құқықтық база (400-ден астам құжат) құрылды [7].

Осы орайда халықаралық шарттарда бекітілген Қазақстан мен Ресей ынтымақтастығының көптеген нысандарының бастамашысы Қазақстанның Тұңғыш Президенті - Елбасы Н.Ә.Назарбаев болғанын атап өткен жөн. Ол Ресеймен достық, тең құқылы, тұрақты қарым - қатынас Қазақстанның сыртқы

саясатының маңызды басымдығы екенін әрдайым айтып келеді: «Егер екіжақты байланыстар саласындағы біздің басымдықтарымыз туралы айтатын болсақ, Қазақстан үшін Ресей Федерациясымен қарым-қатынастарды дамытудың маңызы зор. Қазақстанның егемендігі өмірдің барлық салаларында Қазақстан-Ресей байланыстарын нығайту мен дамытуды көздейді. Біздің экономикалық, саяси, әскери салалардағы өзара тәуелділігімізді жоққа шығару дұрыс емес, онымен күресу одан да үлкен қателік. Міндет - екі елдің ортақ мүдделеріне сай тиісті шарттық-құқықтық база жүргізу және оны іске асырудың тиімді тетігін жасау болып табылады. Әрине, Қазақстанның Ресеймен қарым-қатынасында да проблемалар бар және олар әрдайым қарапайым мәселе бола бермейді. Бұл жерде ерекше ештеңе жоқ. Бұл кез-келген мемлекет арасындағы қарым-қатынаста болады. Бірақ мен оларды жеңуге болатынына және әрқашан бірлесе жеңетінімізге сенімдімін, өйткені екі мемлекет те қарама-қайшылыққа емес, ынтымақтастыққа ұмтылады. Өзара сенім біздің халықтарымыз бен мемлекеттеріміздің мүдделеріне сай келеді» [8].

Өз кезегінде Қазақстан-Ресей қатынастарына баға бере отырып, Ресей басшысы В.В. Путин: «Біз Ресей-Қазақстан стратегиялық әріптестігін нығайтуға үлкен мән береміз. Қазақстан-Орталық Азия өңірі мен Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығында салмақты рөл атқаратын біздің сенімді одақтасымыз. Тіпті ең күрделі мәселелер бойынша да біз келіссөздер арқылы өзара тиімді нәтижелерге қол жеткіземіз. Кейде біз халықаралық мәселелерді құқықтық негізде шешудің мысалын көрсетеміз. Біздің өзара іс-қимылымыздың барлық салаларда серпінді ілгерілеуі үшін қажетті жағдайлар қазірдің өзінде нық қалыптасты деп санаймын. Және, ең алдымен, ол өңірдегі тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуде, экономикалық және гуманитарлық салада көрініс алады» [9].

Тәуелсіздік алған сәттен бастап Қазақстан мен Ресей арасындағы қатынастар жаңа құқықтық байланыстарды айқындаудан бастап стратегиялық әріптестік бағдарламасын іске асыруға дейінгі өз дамуының бірнеше кезеңінен өтті. Қазақстан-Ресей қарым-қатынастарының бастапқы кезеңі (1991 жылғы желтоқсан – 1992 жыл) Еуразия кеңістігінде ежелден өмір сүрген бауырлас халықтардың достығы мен өзара көмегінің көпғасырлық дәстүрлері негізінде екі мемлекет арасында құқықтық қатынастардың орнауымен сипатталады. Өзіне тән ерекшелігі - жаңадан құрылған мемлекеттер арасындағы екіжақты қатынастардың дамуы тәуелсіздік алғаннан кейін алдымен осы елдерді әлемдік қоғамдастықпен және, ең алдымен, жетекші державалармен халықаралық танудың белсенді процесінің қорында болды. Қазақстан мен Ресейдің посткеңестік кеңістіктегі ең қуатты екі мемлекет ретіндегі тарихи, мәдени, геосаяси және тіпті генетикалық байланыстары ғасырларға тереңдей түсетін екі жақты қарым-қатынас мәселелері жаңа құқықтық анықтаманы талап етті. Өздері ерекше жағдайға тап болған жаңа тәуелсіз мемлекеттер бастапқыда олардың арасында қалыпты қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік беретін қажетті байланыстардың нысандарын мұқият іздестіру арқылы көшті [10].

Мәселен, 1991 жылғы 17 тамызда Қазақстан мен Ресей Президенттерінің Алматы қаласында өткен кездесуінде бірқатар құжаттарға қол қойылды,

олардың екеуі - президенттердің бірлескен мәлімдемелері ерекше назар аударуға лайық. Олардың біріншісінде «Бірыңғай экономикалық кеңістік туралы» - екі егемен мемлекеттің президенттері Қазақстан мен Ресейдің елдегі экономикалық тұрақтандыруға жағдай жасау, бірыңғай нарықтық кеңістікті қалыптастыру жауапкершілігін сезіне отырып, республикааралық экономикалық қатынастардың оң тәжірибесіне сүйене отырып, барлық республикалардың басшыларына он бес егемен мемлекет басшыларының жұмыс кездесуінің уақыты мен орнын келісу ұсынысын беруге шешім қабылдады. Бұл кездесудің мақсаты бірыңғай нарықтық кеңістікті қалыптастырумен байланысты экономикалық және әлеуметтік проблемалардың бүкіл кешенін талқылау болуы тиіс еді. Бұл жерде кездесудің күн тәртібі барлық республикалардың экономикалық келісімінің жалпы тұжырымдамасын әзірлеуді, осындай келісімге қол қою кезеңдерін, дайындау мерзімдері мен шарттарын келісуді, республикааралық экономикалық кеңесті құру қағидаттарын және егеменді мемлекеттер одағы туралы шартқа қол қойылғаннан кейін оның қызметін талқылауды көздейтін болды. Осылайша, бұрынғы одақтас республикалардың қарым-қатынасы экономикалық байланыстарға негізделді [11].

1992 жыл ішінде әртүрлі деңгейлерде бірнеше кездесулер өтіп, нәтижесінде Қазақстан мен Ресейдің жаңа мемлекетаралық қатынастарын ресімдеген бірқатар құжаттарға қол қойылды. Бірінші кезеңнің негізгі саяси құжаты достық, ынтымақтастық және өзара көмек туралы шарт болды, ол КСРО ыдырағаннан кейін және екі елдің қарым-қатынасы сапалық жағынан өзгеше деңгейге көтерілгеннен кейін болған ірі өзгерістерді көрсетті.

Бірінші кезеңде Қазақстан мен Ресей екіжақты өзара іс-қимылдың іргелі іргетасын қалауға ұмтылды деп сеніммен айтуға болады. Бұл бұрынғы қарым-қатынастарды батыл шығармашылық тұрғыдан қайта қарауды ғана емес, сонымен қатар әр түрлі салаларда, барлық бағытта болашақ байланыстардың оңтайлы формаларын іздеуді қажет етті. Нәтижесінде, екі ел мемлекет тәуелсіз мемлекеттердің тең қатынастарының келесі кезеңінің саяси шындықтары мен рухына сәйкес келетін экономикалық ынтымақтастықтың жаңа түрін құруға жақындады.

Қатынастардың дамуының екінші кезеңінде (1992 – 1994 жылдар) екі мемлекет те жоғары деңгейге көтерілді. Қол қойылған екіжақты құжаттардың саны ғана емес, сонымен бірге шарттық-құқықтық процестің сапасы да айтарлықтай өсті. Достық, ынтымақтастық және өзара көмек туралы Шартта қамтылған екіжақты өзара іс-қимыл қағидаттарын дамытатын келісімдер саны өсті.

1992 жылғы қазанда бірқатар маңызды үкіметаралық құжаттарға қол қойылды, олардың арасында 1992 жылғы 22 қазанда екі Премьер – Министр қол қойған «Өкілетті өкілдіктерді алмасу туралы хаттама» бар. Бұл құжатта Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы дипломатиялық қатынастар орнатуға және Өкілетті өкілдіктермен алмасуға келісті. Осылайша, бұл күнді екі мемлекет арасында ресми дипломатиялық қатынастар орнатудың ресми күні деп санауға болады.

1992 жылғы қараша-желтоқсанда Қазақстан мен Ресей Премьер-Министрлері бұрынғы КСРО-ның сыртқы мемлекеттік борышы мен активтерін басқару жөніндегі мәселелерді реттеу; 1993 жылы сауда-экономикалық ынтымақтастық туралы келісімді іске асыру (еркін сауда режимінен алып тастау туралы); ҚР және РФ үкіметтері мен ұлттық банктері арасында ақша-кредит қатынастары саласында қол жеткізілген уағдаластықтарды іске асыру туралы хаттамаларға қол қойды. Сол кезде отын-энергетика кешені салаларындағы ынтымақтастық туралы келісімдер қабылданды; 1992 жылғы өзара есеп айырысулар бойынша борыштық міндеттемелерді реттеу және үкіметаралық кредитті ресімдеу туралы; өндірістік-техникалық мақсаттағы өнімдерді өзара жеткізу туралы, сондай-ақ металлургия кешені кәсіпорындарының өндірістік-технологиялық кооперацияланған және көліктік байланыстары туралы Ережелер бекітілді. 1992 жылы Қазақстан мен Ресейдің мемлекет, үкімет басшылары, түрлі министрліктер мен ведомстволар деңгейінде барлығы 50 шарт пен келісім жасалды.

Қазақстан-Ресей қарым-қатынастарының үшінші кезеңінің (1994 – 1997 жылдар) басында Қазақстан Республикасы Президентінің Ресей Федерациясына алғашқы ресми сапары өтті, ол өзара іс-қимылдың неғұрлым жоғары деңгейіне өтуге және оның тетіктерін жетілдіруге жол ашты. Сапар 1994 жылғы 28-29 наурызда өтті. Оның барысында Президенттер мен Үкімет басшылары көлемді ғана емес, болашақ ынтымақтастық үшін маңызды 23 ауқымды құжатқа қол қойды. Қазақстан мен Ресейдің экономикалық ынтымақтастығы мен интеграциясын одан әрі тереңдету туралы шартты; бір-бірінің аумағында тұрақты тұратын Қазақстан мен Ресей азаматтарының азаматтығы мен құқықтық мәртебесіне байланысты мәселелерді шешудің негізгі қағидаттары туралы Меморандумды, сондай-ақ «Байқоңыр» ғарыш айлағын пайдаланудың негізгі қағидаттары мен шарттары туралы келісімді атап өткен жөн.

Көптеген адамдардың мүдделерін қозғайтын және әсіресе жаңа тәуелсіз мемлекеттер арасындағы қарым-қатынаста шиеленіскен маңызды мәселелердің бірі азаматтық мәселелерін реттеу болды. Мемлекетаралық қатынастардың бұл күрделі аспектісі көбінесе келіссөздерге кедергі болды. Қазақстан мен Ресейдің қарым-қатынасы осы бір мағыналы мәселені шешудегі сындарлы ынтымақтастықтың үлгісін көрсетіп отыр.

Алғашқы ресми сапар барысында екіжақты ынтымақтастықтың әскери-саяси аспектісін қозғайтын көптеген құжаттарға да қол қойылды. Олардың ішінде: ҚР мен РФ арасындағы Қазақстан Республикасының аумағында уақытша орналасқан стратегиялық ядролық күштер туралы келісім; Әскери ынтымақтастық туралы шарт, әскери-техникалық ынтымақтастық туралы үкіметаралық келісімдер; Семей сынақ полигонында салынған ядролық құрылғыны ол жабылғанға дейін бөлшектеу жөніндегі келісім; Қарашығанақ мұнай-газ конденсаты кен орнын игеру және дамыту жөніндегі бірлескен қызмет туралы келісім; Ресей Федерациясы, Беларусь Республикасы және Қазақстан Республикасы арасындағы Кеден одағы туралы келісім.

Қазақстан Президентінің Ресейге сапары барысында екі елдің мәдени-гуманитарлық байланыстарына көп көңіл бөлінді. Екі елде де дәстүрлі өзара қарым-қатынас саласының маңыздылығын растай отырып, Үкімет деңгейінде мәдениет, ғылым және білім беру саласындағы, сондай-ақ жоғары білікті ғылыми және ғылыми-педагогикалық кадрларды даярлау және аттестаттау саласындағы ынтымақтастық туралы келісімдер жасалды.

Осы үшінші кезең негізінен экономикалық және басқа салалардағы интеграцияның кеңеюімен және тереңдеуімен сипатталады. 1995 жылдан бастап ТМД шеңберінде де, өңірлік деңгейде де интеграциялық даму модельдері іс жүзінде іске асырыла бастады. Бұл экономикалық, әскери-саяси, ғылыми-техникалық және мәдени-гуманитарлық салалардағы неғұрлым тығыз интеграция деңгейіне өткен елдеріміздің екіжақты байланыстарының сипаты мен мазмұнына өз ізін қалдырды.

Төртінші кезең (1997 – 2001 жылдар) стратегиялық серіктестіктің нығайтылуымен және мәңгілік достық туралы Декларация қабылдаумен белгіленді. Екі мемлекеттің қомақты шарттық-құқықтық базасы, нақты Қазақстан - Ресей ынтымақтастығы Қазақстан Президентінің Ресейге сапары барысында 1998 жылғы 6 шілдеде бірегей саяси құжат - Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы мәңгілік достық пен одақтастық туралы декларацияға қол қоюға мүмкіндік берді. Бұл құжат сенімді және тең құқықты әріптестік пен одақтастықты қарқындалту жолымен дәйекті түрде ілгерілеп келе жатқан Қазақстан мен Ресей үшін жаңа ғасырдағы өзара қарым-қатынастардың бағдарларын растай отырып, шын мәнінде тарихи маңызға ие болды. Декларация қағидаттары екі мемлекеттің көпұлтты халқының түпкі мүдделеріне толық жауап береді [12].

Қол қойылған құжаттар отын-энергетика және агроөнеркәсіптік кешендерде, металлургияда, машина жасауда, көлікте салааралық байланыстарды дамыту, әскери-экономикалық ынтымақтастықты кеңейту, ғарыш кеңістігін зерттеу және «Байқоңыр» кешенін пайдалану саласында бірлескен жобаларды әзірлеу жөніндегі нақты іс-шараларды айқындады.

Қазіргі кезде ғарышты игеру және «Байқоңыр» кешенін бірлесіп пайдалану саласындағы өзара іс-қимылдың жоғары серпіні бар. Қорытындылай келгенде, осы саладағы ынтымақтастықтың құқықтық негізін 1994 жылғы 28 наурыздағы Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы «Байқоңыр» кешенін пайдаланудың негізгі қағидаттары мен шарттары туралы келісім, 1994 жылғы 10 желтоқсандағы «Байқоңыр» кешенін жалға беру туралы үкіметаралық шарт, 2004 жылғы 9 қаңтардағы Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы «Байқоңыр» кешенін тиімді пайдалану жөніндегі ынтымақтастықты дамыту туралы келісім құрайды.

Аталған мемлекетаралық екіжақты келісімшарттарды іске асыру барысында экология және табиғатты пайдалану, «Байқоңыр» кешені мүлкінің сақталуы, қауіпсіздік пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету, кедендік бақылау, ғарыш техникасы мен технологияларын пайдалану саласындағы ынтымақтастық,

Байқоңыр қаласының тұрғындарын әлеуметтік қамтамасыз ету және басқа да бірқатар мәселелерді реттейтін 60-қа жуық халықаралық шарттар жасалды.

Қазіргі таңда 2016-2025 жылдарға арналған «Байқоңыр кешенін бірлесіп пайдалану жөніндегі жол картасы мен «Байқоңыр» кешеніндегі ынтымақтастық тұжырымдамасы әзірленіп, жүзеге асуда.

«Байқоңыр» кешені бойынша жеке үкіметаралық комиссия жұмыс істейді. Үкіметаралық комиссияның 6-шы отырысы 2019 жылғы 26 тамызда Мәскеуде өтті. Отырыстың негізгі тақырыптары «Бәйтерек» ғарыштық зымыран кешенін құру және Байқоңыр қаласының тыныс-тіршілігін қамтамасыз ету жөніндегі бірлескен жобаны іске асыру, «Байқоңыр» еркін-экономикалық аймағын құру мәселесін қарастыру болды. Бұдан басқа, инженерлік инфрақұрылымды және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты қолдауға және жаңғыртуға, абаттандыруға, тұрғын үйге қолжетімділікті қамтамасыз етуге, әлеуметтік инфрақұрылымды, медициналық қызмет көрсетуді дамытуға және туризмді дамытуға бағытталған Байқоңыр қаласын дамытудың ұзақ мерзімді бағдарламасының жобасы қосымша талқыланды.

2019 жылғы қыркүйекте РФ Президенті В.Путин құрылып жатқан «Бәйтерек» ғарыштық зымыран кешенін Қазақстанның Тұңғыш Президентінің құрметіне қайта атауды ұсынып, оны «Назарбаев старты» деп атады.

2000 жылы В.В. Путиннің Ресей Президенті ретінде сайлануы ҚР мен РФ екіжақты қатынастарында жаңа кезеңді ашты. Қысқа мерзімді перспективада Қазақстан-Ресей қатынастары елеулі өзгерістерге ұшыраған жоқ, 1999 жылы басталған еркін сауда аймағында, шекараны нығайту саласында Кеден одағы шеңберінде дамыды және кеңейтілді. Осы кезеңде барлық деңгейлерде тығыз, жемісті байланыстар жалғасып, екі елдің мемлекет басшыларының, сыртқы саяси ведомстволары, басқа да мемлекеттік органдары басшыларының сапарлары тұрақты түрде жүзеге асырылды [13].

Келесі кезең (2002 – 2007 жылдар) сондай-ақ мемлекеттеріміздің әлемнің бәсекеге барынша қабілетті елдерінің қатарына кіруге талпынысымен және Орталық Азия өңіріндегі қауіпсіздікті нығайтудағы ортақ күш-жігерімен сипатталады. Дәл осы кезеңде Қазақстан-Ресей шекарасы айқындалды. Қазақстан мен Ресейдің өзара тиімді екіжақты қарым-қатынастарды қарқынды дамыту үшін барлық қажетті ресурстар мен объективті алғышарттары анықталды.

Екі ел арасындағы сауда-экономикалық байланыстар соңғы жылдары серпінді және орнықты дамуда. Егер 2000 жылы тауар айналымының көлемі 4,3 млрд. АҚШ долларын құраса, 2003 жылы тауар айналымының көлемі шамамен 30 пайызға өсіп, 5 млрд. доллардан асты. 2005 жылдың қорытындысы бойынша Қазақстан мен Ресей арасындағы тауар айналымы он миллиард долларға жуықтады. 2008 жылы тауар айналымы 19,9 млрд. АҚШ долларын құрап, 2007 жылмен салыстырғанда 22% - ға артты.

2005 жылы қол қойылған және тарихи сипатқа ие аса маңызды құжаттар қатарына Қазақстан-Ресей мемлекеттік шекарасын делимитациялау туралы шартты жатқызуға болады.

2005 жылғы маусымда күн тәртібінен түбегейлі алынып тасталған осы проблемадан басқа, Қазақстан мен Ресей энергетика саласында төрт келісімге қол қойды, сондай-ақ әскери салада ынтымақтастықты белсенді түрде дамытты. Мәселен, РФ Қарулы Күштерінің Қазақстан аумағында төрт полигонды пайдалануы Еуразиядағы әскери-стратегиялық жағдайға тікелей әсер етіп қана қоймай, елдеріміздің екіжақты ынтымақтастығына геосаяси тұрғыдан сипат береді.

2006 жылғы 1 наурызда Парламентте Қазақстан халқына арнаған Жолдауында Н. Назарбаев «Ресейлік вектор - Қазақстанның сыртқы саясатының аса маңызды басымдығы. Қазақстан мен Ресей арасында сындарлы диалог және өзара мүдделерді ескеру арқылы шешілмейтін проблемалар жоқ. Бұл саяси және экономикалық мәселелерге де қатысты» [14].

Бұл сөздер Қазақстан-Ресей байланыстарының бұрын-соңды болмаған ынтымақтастық деңгейімен расталады. Осыған байланысты Д.А. Медведевтің сөзіне сәйкес «Қазақстанмен екіжақты қарым-қатынастарда алған Ресейдің бағыты - өткен жылдары жүргізілген саясатта да, экономикада да берік одақтық байланыстар құруға бағытталған мемлекет саясатының қисынды және дәйекті жалғасы болып қала береді».

Бүгінде Ресей, Қазақстанның көпғасырлық көршісі және ол әлемдегі ықпалды тартылыс орталықтарының бірі рөліне үміткер. Ресейдің ТМД-дағы саясатында интеграциялық жобаларға қатысты көпжақты диалогта тежеу пайда болған жерде екі жақты дамуға болатындығын түсіну басым болды. Көптеген мың километрге созылған ортақ шекара, қазақ және орыс халықтарының тарихы мен мәдениетін дамыту жолдарының тоғысуы, екі мемлекет экономикаларының өзара тәуелділігі мен өзара толықтырылуын айтпағанда, осының бәрі Ресейдің Қазақстанның сыртқы саясатындағы басымдығын айқындайды. Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының тату көршілік қарым-қатынастары - бұл Қазақстан тәуелсіздігінің алғашқы күндерінен бастап сыртқы саяси бағытының негіздерінің бірі.

Ынтымақтастықтың маңызды бағыттарының бірінің әлеуетін өнеркәсіптік кооперация сақтап отыр. ҚР аумағында ірі бірлескен инвестициялық жобаларды іске асыру жалғасуда: Астана қаласында электровоздар мен магистралды тепловоздар, Ақмола облысында «Vector» комбайндары және Көкшетау қаласында КАМАЗ техникасының әртүрлі типтері өндірісі, Өскемен қаласында толық циклді автозауыт және автоқұрамдауыштар шығаратын технопарк құрылысы және Жамбыл облысында фосфорлы тыңайтқыштар өндіретін кешен құрылысы. Өнеркәсіптің фармацевтика, машина жасау және тау-кен металлургия салаларындағы бірқатар бірлескен жобалар шеңберінде өзара іс-қимыл кеңеюде.

2019 жылғы 3 сәуірде ҚР Президенті Қ.Тоқаевтың Мәскеуге сапары шеңберінде екі елдің салалық министрліктері арасында Қазақстан-Ресей өндірістік кооперациясы саласындағы бірлескен іс-қимыл бағдарламасына және кәсіпорындардың өндірістік және ғылыми-техникалық кооперациясы саласындағы екіжақты ынтымақтастық жоспарына қол қойылды.

2019 жылғы 25 сәуірде ҚР Премьер-Министрі А.Маминнің РФ-ға жұмыс сапары шеңберінде «Агромашхолдинг КЗ» АҚ-да КАМАЗ маркалы көлік құралдарына арналған техника мен компоненттер өндіру жөніндегі жобаны және «Кировец» маркалы тракторлар мен олардың құрамдастарын өндіру жөніндегі жобаны іске асыру жөніндегі Жол картасын іске асыру бойынша ынтымақтастық туралы көпжақты келісімге қол қойылды.

2019 жылы Көлік және транзит саласындағы ынтымақтастықтың маңызды бағыты - Қазақстан-Ресей мемлекеттік шекарасы арқылы өткізу пункттерінің инфрақұрылымын құру саласындағы өзара іс-қимыл болды. Мәселе көлік жөніндегі кіші комиссия отырысы күн тәртібінің негізгі тармақтарының қатарына кіргізілді, ал 2019 жылғы 7 қарашада Қазақстан мен Ресейдің өңіраралық ынтымақтастық форумы шеңберінде екі мемлекет басшыларының қатысуымен ҚР Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігі мен РФ Көлік министрлігі арасында Ресей-Қазақстан мемлекеттік шекарасында өткізу пункттерінің жұмыс істеуі бойынша бірлескен іс-қимыл Бағдарламасына қол қойылды.

Қазақстан-Ресей шекарасындағы өткізу пункттерін жаңғырту өңірлердегі экономикалық белсенділіктің катализаторы болып қана қоймай, екі елдің транзиттік-көліктік әлеуетін толық іске асыруды қамтамасыз етеді деп күтілуде.

Қазақстанның 2030 жылға дейінгі даму стратегиясында Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету саяси міндеті қойылған болатын. Бұл міндетті іске асыру мемлекеттің егемендігін сақтаудың, аумақтық тұтастықты және шекараларға қол сұғылмаушылықты қамтамасыз етудің кепілдігін білдірді. Бұл стратегиялық серіктестіктің басты тұжырымы, сондай-ақ Қазақстанның Ресеймен қарым-қатынасының барлық спектрі тығыз әскери-саяси ынтымақтастық пен экономикалық интеграция кезіндегі саяси дербестік болып табылады.

2 Траншекаралық ынтымақтастықтың Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы екіжақты қарым-қатынастарының нысаны ретінде қарастырылуы

2.1 Сауда-экономикалық саладағы Қазақстан - Ресей қатынастары

Қазақстан Ресей үшін негізгі сауда-экономикалық әріптестердің бірі болып табылады. Жылдан жылға біздің елдеріміз тауар айналымының өсуінен, бірлескен жобаларды іске асырудан, сауда операциялары бойынша өзара есеп айырысулардағы ұлттық валюталар үлесінің ұлғаюынан көрінетін интеграциялық байланыстарды ұлғайтуды жалғастыруда.

ҚР Статистика бюросының деректеріне сәйкес екі ел арасындағы тауар айналымы 2019 жылы 19,7 млрд. АҚШ долл. құрады, бұл 2018 жылға қарағанда 6,2 %-ға жоғары (18,5 млрд. АҚШ). Бұл ретте, Қазақстаннан Ресейге экспорт 2019 жылы 6,1 %-ға өсіп, 5,6 млрд. АҚШ құрады, импорт 6,3 %-ға өсіп, 14,1 млрд. АҚШ құраған.

Қазақстаннан Ресейге экспорттың ең көп үлесі келесі тауарлармен анықталады (ҚР Сауда және интеграция министрлігінің мәліметтеріне сәйкес):

- темір кендері мен концентраттары-588,5 млн. АҚШ долларымен (10,5%);
- уран - 427,8 млн. АҚШ долл. (7,6%);
- қоспаланбаған болаттан жасалған ыстықтай тапталған жазық илек -352,5 млн. АҚШ долл. (6,3%);
- бағалы металдардың кендері мен концентраттары - 340,5 млн. АҚШ долл. (6,1%);
- мыс кендері мен концентраттары - 328,2 млн. АҚШ долл.кұрады (5,9%).

Қазақстанға Ресейден келетін импорттың ең көп үлесі мынадай тауарлармен анықталады:

- табиғи газ - 502,5 млн. АҚШ долларымен (3,6%);
- жеңіл автомобильдер - 387,2 млн. АҚШ (2,8%);
- мұнай өнімдері - 311,1 млн. АҚШ доллары (2,2%);
- өңделмеген немесе жартылай өңделген немесе ұнтақ түріндегі алтын - 269,7 млн. АҚШ (1,9%);
- бағалы металдардың кендері мен концентраттары - 255 млн. АҚШ долл. құрады (1,8%).

Қазақстан мен Ресейдің шекаралас өңірлері халқының жалпы саны 32 102 539 адамды құрайды (3-кесте).

3-кесте. Қазақстанның Ресеймен шекара маңындағы облыстары халқының саны (түспен белгіленіп көрсетілген – Қазақстанның Ресейдегі негізгі сауда-экономикалық серіктес аймақтары)

Қазақстан		Ресей	
облыстар	халық саны	облыстар	халық саны
Атырау	652 478	Астрахан	1 005 782
			Барлығы: 1 005 782
БҚО	659 600	Самара	3 179 532
		Астрахан	1 005 782
		Волгоград	2 491 036
		Орынбор	1 956 835
		Саратов	2 421 895
			Барлығы: 11 055 080
Ақтөбе	890 200	Орынбор	1 956 835
			Барлығы: 1 956 835
Қостанай	866 180	Челябі	3 466 369
		Орынбор	1 956 835
		Қорған	827 166
			Барлығы: 6 340 370
СҚО	548 800	Омбы	1 926 665
		Қорған	827 166

		Түмен	3 756 536
			Барлығы: 3 612 231
Павлодар	751 361	Новосібір	2 798 170
		Алтай өлкесі	2 317 153
			Барлығы: 5 115 323
ШҚО	1 366 600	Алтай өлкесі	2 317 153
		Алтай Республ.	220 181
			Барлығы: 2 537 334
Халықтың жалпы саны	5 735 219		26 367 320

Дереккөздер: Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспарлау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросы (2020 жылғы қыркүйектегі жағдай бойынша), РФ Росстаты.

Екі елдің халықаралық ынтымақтастығы түрлі интеграциялық бірлестіктер шеңберінде, ТМД, ЕАЭО, ҰҚШҰ, ШЫҰ, АӨСШК, ЕҚЫҰ және БҰҰ шеңберінде жүзеге асырылады.

Экономикалық саладағы ынтымақтастықта тараптар сауданы, өнеркәсіптік кооперацияны және өзара инвестициялар саясатын дамытуға баса назар аударады. Өзара іс-қимылдың осы бағытын талдау бүгінде шекара маңындағы өңірлердің сыртқы сауда байланыстары неғұрлым белсенді және серпінді дамып келе жатқанын айтуға мүмкіндік береді.

Ресей мен Қазақстанның сыртқы сауда айналымындағы шекара маңындағы облыстардың үлесі соңғы жылдары 70 %-ға дейін өсті, оның ішінде 40 %-дан астамы РФ-ның 12 субъектісіне және Қазақстанның 7 шекара маңындағы облысына тиесілі.

Екі елдің өнеркәсіптік кооперация мәселелеріндегі ынтымақтастығы Ресей және Қазақстан капиталдарының қатысуымен кәсіпорындар мен ұйымдар құруға негізделеді. Қазіргі уақытта Қазақстанда Ресей капиталының қатысуымен мұнай-химия, жеңіл өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, автомобиль және теміржол машина жасау салаларында 100-ге жуық бірлескен жобаларды іске асыратын 9000-нан астам кәсіпорын өз қызметін жүзеге асыруда.

ҚР Сауда және интеграция министрлігінің ашық дереккөздеріне сәйкес, 2019 жылы Еурохим, КАМАЗ, ГАЗ, АвтоВАЗ және т.б. сияқты ресейлік компаниялардың қатысуымен Қазақстан аумағында оннан астам перспективалы жобаларды іске асыруды көздейтін Қазақстан-Ресей өндірістік кооперациясын дамыту саласындағы бірлескен іс-қимыл бағдарламасы қабылданып, қол қойылғанын атап өту қажет. Оны іске асыру тракторлар, автобустар, автомобильдер және басқа да көлік құралдарының өндірісін ұлғайтуға мүмкіндік береді, сондай-ақ біздің елімізде қосымша жұмыс орындарын ашады.

Ресейдің шекаралас аймақтарынан Омбы облысы, Новосибирск облысы және Орынбор облысы осы көрсеткіш бойынша көшбасшы болып табылады. Ресейде жұмыс істейтін шетелдік капиталдың қатысуымен кәсіпорындардың жалпы санындағы Қазақстанның үлесі 2%- дан сәл ғана асады.

Өнеркәсіптік кооперацияның дамуын тежейтін негізгі себептердің қатарында отандық сарапшылар елдердің заңнамалық базасындағы айырмашылықты және белгілі бір сауда-саяси кедергілердің болуын атайды.

«Атамекен» ҰКП деректеріне сүйенсек, Қазақстан бизнесінің Ресей мен онымен шекаралас өңірлерді өзі үшін перспективалы және стратегиялық маңызды инвестициялар нарығы ретінде қарастыратынын айғақтайды.

2019 жылдың қазан айында Қостанай қаласында Ауыл шаруашылығы машинасын жасау саласында алғашқы зауыт ашылды, «Кировец» тракторларының өндірісі индустриялық аймақта «Петербург трактор зауыты» АҚ-мен бірлесіп ұйымдастырылды. Инвестицияның жалпы көлемі 7,3 млрд теңгені құрайды, өндірістік қуаты - жылына 700 трактор.

Жыл сайын ресейлік бизнестің «Астана» халықаралық қаржы орталығының қызметіне деген қызығушылығының артуы байқалады. Ресейлік «Полиметалл» компаниясы өткен жылы осы сайтта өз акцияларын орналастырған алғашқы шетелдік эмитент болған.

Өңіраралық және шекара маңы ынтымақтастығының нысандары арасында Ресей мен Қазақстанның жыл сайынғы өңіраралық ынтымақтастық форумдары ерекше орын алады. Оған ынтымақтастықтың барлық субъектілерінің өкілдері мен екі мемлекеттің президенттері қатысады.

2019 жылы Омбыда Қазақстан мен Ресейдің өңіраралық ынтымақтастығының кезекті форумы өтті, форумның тақырыбы «Шекара маңы ынтымақтастығын дамытудың өзекті мәселелері» болды. Тараптар үкіметаралық, өңірлік және коммерциялық құжаттарға, оның ішінде «Ресей-Қазақстан» шекара маңы ынтымақтастығы бағдарламасының тұжырымдамасына қол қойды.

Ресей мен Қазақстанның өңіраралық ынтымақтастық форумы аясында қол қойылған құжаттар:

- Ресей Федерациясының Мәдениет министрлігі мен Қазақстанның мәдениет және спорт министрлігі арасындағы 2020-2022 жылдарға арналған ынтымақтастық бағдарламасы;

- РФ Көлік министрлігі мен Қазақстанның Индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігі арасындағы Ресей-Қазақстан мемлекеттік шекарасындағы өткізу пункттерінің жұмыс істеуі бойынша бірлескен іс-қимыл бағдарламасы;

- Жастар ісі жөніндегі федералдық агенттік пен Қазақстанның Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі арасындағы жастар саясаты саласындағы өзара түсіністік туралы Меморандум;

- Челябинь облысының Үкіметі мен Қостанай облысының әкімдігі арасындағы сауда-экономикалық, ғылыми-техникалық, әлеуметтік, мәдени және гуманитарлық ынтымақтастық туралы келісім;

- Қорған облысының Үкіметі мен Павлодар облысының әкімдігі арасындағы сауда-экономикалық, ғылыми-техникалық, гуманитарлық және өзге де салалардағы ынтымақтастық туралы келісім;

- Ресей Федерациясының Новосибирск облысының әкімшілігі мен Қазақстанның Павлодар облысының әкімдігі арасындағы сауда-экономикалық, әлеуметтік, ғылыми-техникалық және мәдени ынтымақтастық туралы келісімді іске асыру жөніндегі 2019-2021 жылдарға арналған іс-шаралар жоспары;

- «Ресейдің шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау Банкі» акционерлік қоғамы мен «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қоры акционерлік қоғамы арасындағы ынтымақтастық туралы келісім [15].

2.2 Қазіргі кезеңдегі Қазақстан-Ресей трансшекаралық ынтымақтастығына талдау және басымдықтарын анықтау

Қазақстан-Ресей қатынастарында шекара маңы ынтымақтастығы маңызды орын алады. Шекара маңы ынтымақтастығы – өңірлердің халықаралық қызметінің ең ерте нысандарының бірі. Шекараларды еңсеру және осы тосқауыл арқылы экономикалық байланыстарды дамыту қажеттігі шекара маңындағы өңірлердің тарихи функцияларын айқындайды. Шекара маңындағы өңірлер ынтымақтастығының тәжірибесі соңғы онжылдықтарда елдердің ішкі аймақтарына да таралды. Бүгінгі таңда шекаралық ынтымақтастықты аймақтардың халықаралық қызметінің ерекше түрі ретінде қарастыруға болады. Өзінің ерекше саяси және экономикалық маңыздылығына байланысты ол аймақтардың халықаралық ынтымақтастығының жалпы проблемаларында көрініс таппай қоймайды [16].

Екіжақты экономикалық өзара іс-қимылдың практикалық мәселелерінің бүкіл спектрін шешуге Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы ынтымақтастық жөніндегі Үкіметаралық комиссияның (21-ші отырыс 2019 жылғы 15 қазанда Нұр-Сұлтанда өтті) және оның құрамына кіретін ынтымақтастықтың салалық бағыттары бойынша 6 кіші комиссияның жұмысы ықпал етеді: банкаралық және инвестициялық; көліктік; өңіраралық және шекара маңы; әскери-техникалық; отын-энергетика кешені саласында; өнеркәсіп саласында. Бұдан басқа, экономикалық емес салаларда: мәдени-гуманитарлық ынтымақтастық және білім және ғылым саласындағы ынтымақтастық бойынша 2 кіші комиссия жұмыс істейді.

Бұдан басқа, екі жақты ынтымақтастықтың басым бағыттары бойынша Трансшекаралық су объектілерін бірлесіп пайдалану және қорғау жөніндегі комиссия, ҚР Үкіметі мен РФ Үкіметі арасындағы Қоршаған ортаны қорғау саласындағы ынтымақтастық туралы келісімді іске асыру жөніндегі қоршаған орта мәселелері жөніндегі аралас Қазақстан-Ресей комиссиясы және трансшекаралық Жайық өзені бассейнінің экожүйесін сақтау жөніндегі Қазақстан-Ресей комиссиясы жұмыс істейді.

Жыл сайын ҚР және РФ Мемлекет басшыларының қатысуымен шекара маңы өңірлері басшыларының форумдары өткізіледі, онда екіжақты ынтымақтастықтың, сондай-ақ табиғатты пайдаланудағы, өзендерді, су

қоймаларын, басқа да табиғи ресурстарды бірлесіп пайдаланудағы бірыңғай стандарттарды сақтаудың өзекті мәселелері талқыланады.

2008 жылғы 22 қыркүйекте өткен шекара маңы өңірлері басшыларының бесінші форумы ерекше атап өтуге тұрады. Мемлекет басшылары оны 2009 жылғы 11 қыркүйекте Орынбор қаласында өткен өңіраралық ынтымақтастық форумына қайта құру туралы шешім қабылдағаны белгілі.

Қорытынды конференцияда президенттер қазір ынтымақтастықтың көптеген бағыттары бойынша серпіліс үшін барлық алғышарттар бар екенін айтты. Ең алдымен, қуатты экономикалық база құрылды. Бұған көп жағдайда Ресей мен Қазақстанның бизнес-топтары тарапынан шекара маңы өңірлерінің форумына деген қызығушылығы соңғы 6 жылда күрт өсуі де ықпал етті. Осындай жоғары назардың алғашқы нәтижесі тауар айналымының өсуі болды.

Н. Назарбаев «ағымдағы жылдың 7 айында екі ел арасындағы тауар айналымы 12 миллиард долларға жуықтады, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 32% - ға артық», - деп атап өтті. 6 жыл ішінде елдеріміз арасындағы тауар айналымы 4 есе өсті. «Шекара маңы ынтымақтастығы осындай көрсеткіштерге қол жеткізуге зор үлес қосып отыр», деді Елбасы.

«Ресей мен Қазақстанның шекаралас аудандарында мықты ауыл шаруашылығы, өндірістік және ғылыми базалар шоғырланған, жоғары технологиялар саласындағы әзірлемелер жүзеге асырылуда. Жоғары білікті мамандар даярлаудың көп жылдық тәжірибесі бар», - деді сол кездегі Ресей басшысы Д.Медведев. Ол экономиканы тек энергия ресурстары есебінен ғана дамытпайтынын мәлімдеді. Ауыл шаруашылығына маңызды рөл беріледі. «Ресей мен Қазақстан өз әлеуеті бойынша жетекші аграрлық державалар рөліне үміткер бола алатыны айқын. Азық-түлік бағасының тез өсуі әлемдік дағдарысқа әкелді, ол бірқатар елдердегі әлеуметтік күйзелістермен қатар жүрді. Кейбір мемлекеттердің осындай дағдарыс құбылыстарына реакциясы «экономикалық эгоизмнің» мысалы болып табылады», деді Д. Медведев.

Осы форумда Ресей мен Қазақстан көлік дәлізін құрудағы ынтымақтастық туралы құжатқа қол қойылды. Ол Еуропа мен Қытайды байланыстырады. Маршрут Санкт-Петербург - Қазан - Орынбор - Алматы - ҚХР арқылы өтеді.

Шекара маңындағы өңірлердің сыртқы экономикалық қызметінде үш құрамдас бөлікті бөліп көрсетуге болады. Біріншісі тек жергілікті мәселелерді шешумен байланысты - шекара маңындағы аймақтар тұрғындарының әлеуметтік және мәдени байланыстарын жүзеге асыру, шекара маңындағы сауда, коммуналдық және экологиялық мәселелерді бірлесіп шешу, медициналық, білім беру және мәдени қызметтер көрсету және т.б. бұл компонент шекара маңы серіктестігінің мәнін анықтайды.

Екінші компонент шекара маңындағы аумақтардың жалпы мемлекеттік функцияларды – шекараны қорғау және ұлттық экономикалық кеңістікті қорғауды қамтамасыз ету, дүлей зілзалалардың алдын алу және олардың зардаптарын жою және т. б. салалардағы ынтымақтастығына негізделген.

Үшінші компонент - бұл тікелей сыртқы экономикалық қызметпен байланыс, оның көлемі экономикалық әлеуетке, экономиканың құрылымына,

шекаралас аймақтардағы халықаралық көлік инфрақұрылымының дамуына байланысты [17].

Қазақстан-Ресей мемлекетаралық қатынастарының объективті себептері бар және ол тек жалпы ұзындығы 7,5 мың км-ден асатын өте үлкен шекаралармен ғана емес, сонымен бірге екі халықтың тарихи, экономикалық және рухани құндылықтарының ортақтығымен байланысты.

КСРО шеңберінде қалыптасқан шекараларда Қазақ КСР-сы мен РКФСР -дің аумақтық тұтастығын тану және құрметтеу туралы уағдаластықтың бастапқы кезеңде қағидатты мәні болды. Сонымен қатар, сол кезде кейбір саяси күштер одақтас республикалардың аумақтық құрылымының қайшылықтары туралы пікірталас бастады, бұл сөзсіз посткеңестік кеңістіктегі мемлекетаралық қатынастарда шиеленістің қосымша көздерінің пайда болуына әкелді. Осыған орай, Қазақстан мен Ресей қорғаныс және қауіпсіздік саласындағы мемлекеттердің ынтымақтастығын қоса алғанда, Ұжымдық қауіпсіздік жүйесінің жұмыс істеуі қажеттілігін мойындаған шарттың бір бөлігінің құндылығы ерекше өсті [18].

Посткеңестік елдер арасындағы екі жақты қатынастардың дамуы мен шарттық-құқықтық ресімделуі олардың тәуелсіздікке қол жеткізуінің бастапқы кезеңінде және өздерінің жаңа халықаралық мәртебесін сезінуде жиі екінші орынға ығыстырылды. Көптеген елдер халықаралық қоғамдастықтың, ең алдымен жетекші державалардың халықаралық құқықтың жаңа субъектісі ретінде тану процесін күшейтуге басымдық берді. Қазақстан-Ресей диалогының жандануы әлеммен жаңа қатынастар құру үдерісімен қатар жүрді. Осы орайда халықаралық шарттарда бекітілген Қазақстан мен Ресей ынтымақтастығының көптеген нысандарының бастамашысы Н.Ә.Назарбаев болғанын атап өткен жөн [19].

1998 жылғы 12 қазанда Алматыда екі елдің президенттері Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы мемлекеттік шекараны делимитациялау ниетіне қатысты хаттамаға, ал 1998 жылғы 23 желтоқсанда Астанада Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Ресей Федерациясының Үкіметі арасында Қазақстан-Ресей шекарасы арқылы өткізу пункттері туралы келісімге қол қойылды. Сол айда Қазақстан мен Ресей Үкіметтері делегацияларының және Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы өңірлері басшыларының кездесуінің нәтижелері бойынша шекара маңы ынтымақтастығы мәселелері жөніндегі хаттамаға қол қойылды.

1999 жылғы 28 маусымда Мәскеуде Қазақстан мен Ресей Сыртқы істер министрлері 1999 жылы Қазақстан-Ресей шекарасын делимитациялау жөніндегі жұмысты бастауға дайындық туралы уағдаласты. 1999 жылғы наурызда ынтымақтастық жөніндегі Қазақстан-Ресей үкіметаралық комиссиясы шеңберінде екі елдің шекара маңындағы облыстарының басшылары мен кәсіпкерлердің қатысуымен шекара маңы ынтымақтастығы жөніндегі кіші комиссия құрылды. Шекара маңы ынтымақтастығының перспективалық бағыттары іске асырылуда, шекара маңы саудасы, көші-қон және т.б. мәселелері бойынша ақпарат алмасу жүзеге асырылуда, орталық және өңірлік билік

органдары өкілдерінің және кәсіпкерлердің қатысуымен бірлескен іс-шаралар өткізілуде. Сол жылдың қыркүйегінде үкіметаралық келісімге қол қойылып, 1999-2007 жылдарға арналған ҚР мен РФ өңірлерінің шекара маңы ынтымақтастығының бағдарламасы қабылданды. Бағдарламаны іске асыруға Қазақстанның 7 облысы (Ақтөбе, Атырау, Шығыс Қазақстан, Батыс Қазақстан, Қостанай, Павлодар және Солтүстік Қазақстан) және Ресей Федерациясының 12 субъектісі қатысады.

2003 жылғы 15 сәуірде Омбыда Қазақстан мен Ресейдің шекаралас облыстарының бірінші форумы өтті. «Ресей үшін де, Қазақстан үшін де бұл оқиға өте маңызды. Ол Қазақстан жылы Ресейде өтетіндіктен ғана емес, өз мәні бойынша маңызды. Біз жақын көршілерміз. Екі ел арасындағы, әсіресе шекара маңындағы салалардағы мұндай өзара іс-қимыл - бұл мүлдем бірегей нәрсе. Құрлық шекарасы 7,5 мың шақырым. Мен Каспий теңізі туралы айтпаймын, онда да өзара үлкен мүдделер бар. Шын мәнінде, екі мемлекеттің экономикасы үшін бұл маңызды», - деді форумды ашқан В.В. Путин [20].

Н. Назарбаевтың бастамасымен жүзеге асырылып жатқан ТМД-дағы интеграциялық сипаттағы басқа да көптеген қадамдар сияқты мұндай іс-шаралар шекара маңындағы өзара іс-қимылды ғана емес, сондай-ақ Қазақстан-Ресей қатынастарының бүкіл спектрін тереңдетуге ықпал ететінін атап өту қажет. Бірінші форумда біздің елдеріміз арасындағы тауар айналымының көлемін азайтатын кедергілерді жоюға, шекаралық белдеуде тұратын екі мемлекет азаматтарының қарым-қатынас жасау мүмкіндігін жеңілдететін шешімдер қабылдауға бағытталған белгіленген міндеттер тұжырымдалды. Ең бастысы, шекара және басқа да құзыретті ведомстволардың басшыларына біздің халықтарымызды бөліспейтін, керісінше, біріктіретін Қазақстан-Ресей шекарасының режимін құру тапсырылды [21].

Президенттер үкіметтерге шекара маңы аймағында шаруашылық жүргізуші субъектілердің өзара іс-қимылы, сауданы дамыту, азаматтардың еркін сапарлары, мәдениет, ғылым және білім саласындағы алмасулар үшін қолайлы жағдайларды қамтамасыз етуге қосымша шаралар қабылдауды тапсырды.

Мемлекет басшылары отын-энергетика кешеніндегі ынтымақтастықтың деңгейі мен серпініне қанағаттанушылық білдіреді және екі елдің көмірсутектерін әлемдік нарықтарға тасымалдау, Каспий теңізі ресурстарын тиімді игеру, Каспий құбыр консорциумының жұмыс істеуі, газ альянсын құру саласындағы өзара іс-қимылды одан әрі кеңейтуге мүдделі екендіктерін білдіреді.

Президенттер тауарлар, қызметтер, капитал мен жұмыс күшінің еркін қозғалысын қамтамасыз ету, экономикалық заңнаманы, валюталық, тарифтік, салықтық, бәсекелестік, техникалық саясатты үйлестіру сияқты интеграциялық процестердің негізгі проблемалары бойынша ұстанымдардың жақындығын қанағаттанушылықпен атап өтеді.

Мемлекет басшылары шекара маңындағы облыстар форумын өткізу Ресей мен Қазақстанның шекаралас өңірлерінің шекара маңындағы сауда-экономикалық ынтымақтастығын кеңейтуге, олардың тату көршілік өзара

қарым-қатынастарын нығайтуға серпін беретініне және екі мемлекет арасындағы жемісті ынтымақтастықты одан әрі дамытуға ықпал ететініне сенім білдірді [22].

2005 жылғы 17 мамырда Челябинскиде Мемлекет басшыларының қатысуымен шекара маңы ынтымақтастығының екінші форумы өтті, онда Омбы форумынан кейін өткен екі жыл ішінде екіжақты тауар айналымы үш еседен астамға артып, сегіз миллиард долларға жеткені атап өтілді. Ол кезде шекара аймағында 340-тан астам бірлескен кәсіпорын жұмыс істеді, олардың жүзге жуығы 2004 жылы ашылды. Осыған байланысты Қазақстан мен Ресей көшбасшылары шекара маңындағы өңірлердің Біртұтас экономикалық кеңістік құрудағы маңыздылығын атап өтті.

Н.Ә. Назарбаев форумда бірқатар маңызды міндеттерді шешу қажеттігіне назар аударды. Олардың арасында қандай да бір қосымша құжаттарды қабылдаумен қатар, шекара маңы ынтымақтастығы саласындағы түрлі кедергілерді алып тастау бар. Көлік қызметтеріне арналған тарифтер деңгейіндегі айырмашылықтарды және демпингке қарсы шараларды жою. Шекара маңы ынтымақтастығы жөніндегі кіші комиссия жұмысының, әсіресе құжаттарды келісу бөлігіндегі тиімділік деңгейін арттыру. Қазақстан-Ресей шекарасында бірлескен бақылау жүргізу үшін Кеден пункттерінің санын ұлғайту. Шекара маңындағы аудандарда арнайы режимдегі экономикалық аумақтар құру, транзиттік-көлік әлеуетін дамыту.

2005 жылғы 18 қаңтарда Мәскеу қаласында Н.Назарбаевтың Ресей Федерациясына ресми сапары барысында Мемлекет басшылары Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы Қазақстан-Ресей мемлекеттік шекарасы туралы шартқа қол қойды. Шекараның құрлықтағы учаскесінің жалпы ұзындығы шамамен 7591 км. Қазақстан - Ресей мемлекеттік шекарасы туралы шартқа қол қою арқылы Қазақстан өзінің құрлықтағы шекарасын бүкіл периметр бойынша заңды ресімдеуді аяқтады. Шарт 2006 жылғы 12 қаңтарда күшіне енді.

2006 жылғы 3 қазанда Орал қаласында Н. Назарбаев пен В. Путиннің қатысуымен Қазақстан мен Ресейдің шекара маңы өңірлерінің үшінші форумы екі ел халықтарын жақындастырудағы кезекті нақты қадам болды. Оралда саяси, экономикалық және мәдени-гуманитарлық салалардағы екіжақты ынтымақтастықтың жай-күйі мен перспективалары туралы екі мемлекет басшылары тыңғылықты әрі сенімді сөз байласты.

Оралда қол қойылған екіжақты құжаттардың ішінде Орынбор газ өңдеу зауытының шаруашылық қоғамын құру туралы үкіметаралық келісім ерекше орын алады. Қазақстан өзінің инвестициялық мүмкіндіктерін және тиісінше экономикалық даму деңгейін көрсете отырып, Ресейдің стратегиялық объектісін жаңғыртуға алғаш рет 750 миллион доллар инвестициялайтын болды. Өз кезегінде, Ресей Қазақстандық капиталды өзінің стратегиялық саласына жіберетіндігін атап, бұл екіжақты қарым-қатынастарға деген сенімнің қол жеткізілген деңгейін көрсетті. Н.Ә.Назарбаев бұл туралы «мұнай жобаларынан басқа, бұл біздің ең қуатты жобамыз» деді. Қазақстан сондай-ақ МАГАТЭ бақылауымен Ресейде уранды байытуды қоса алғанда, ядролық отын циклы

қызметтерін ұсыну жөніндегі халықаралық орталық құру жобасын іске асыруға қосылады [23].

Екі елдің шекара маңы өңірлерінің IV Форумы шеңберінде 2007 жылы Ресей мен Қазақстан Үкіметтері 2008-2011 жылдарға арналған экономикалық ынтымақтастық бағдарламасын қабылдады.

Каспий бағыты Қазақстан-Ресей қатынастарында маңызды орын алады, оның мақсаты екі елдің сыртқы саяси және экономикалық мүдделерін келісу (Каспийдің құқықтық мәртебесі туралы Конвенцияны қабылдау, Мұнай-газ және көлік-порт инфрақұрылымын дамыту, Каспий теңізінің қауіпсіздігі мен қоршаған ортасын қорғауды қамтамасыз ету, сондай-ақ бірлескен инвестициялық жобаларды іске асыру) болып табылады. Екі жақты әріптестікті дамытудың басым бағыттарының бірі Каспийдегі көмірсутек шикізатын барлау, игеру, өндіру және тасымалдау саласындағы ынтымақтастық болып табылады. Каспий теңізінің жер қойнауын игеру мәселелері жыл сайын өзекті бола түсуде, өйткені мұнай мен газ өндіру көлемінің ұлғаю болжамдары қазақстандық және ресейлік мұнай-газ жобаларының құрлықтан Каспий қайраңына күтілетін шығуымен байланысты. Каспий теңізінің мұнай мен газдың елеулі ресурстары өңірдің әлемдік энергетикада да, геосаясатта да маңыздылығын айқындап берді. Бүгінде Каспийдегі дәлелденген мұнай қорының жалпы көлемі 4 млрд. тоннаны немесе әлемдік қордың 2,6% - ын құрайды.

2011-2015 жылдары Каспий теңізінің қазақстандық секторын игеруге инвестициялар көлемі 16,8 млрд. АҚШ доллары болып бекітілді, бұл туралы бірінші Еуразиялық энергетикалық форум барысында «Қазмұнайгаз «ҰК» АҚ тарапынан мәлімделді. 2003-2005 жылдары Каспийдің қазақстандық секторын игеруге инвестициялар көлемі 3,8 млрд. АҚШ долларын құрады.

Қазақстан мен Ресейдің шекаралық ынтымақтастығы - екі мемлекеттің экономикалық өсуінің дәлелденген артықшылығы. 2008 жылы осы елдер арасындағы 20 млрд. АҚШ долларына жеткен тауар айналымының 70 %-дан астамы көршілердің шекаралас өңірлеріне тиесілі. Бірақ экономикалық көрсеткіштердің деңгейі ғана емес, шекара факторы да құнды. Шекара - бұл ерекше дәліз, мұнда халықтық дипломатияның негізгі принциптері қалыптасады, бұл тату көршілік қатынастардың тірегі.

Кеден одағы мен Бірыңғай экономикалық кеңістіктің іске қосылуымен Ресей мен Қазақстан шекарасында кедендік және басқа да шектеулер қолданысы тоқтатылды.

Әрбір елдің сыртқы сауда айналымындағы шекара маңы үлесін ескере отырып, бұл жағдай өңірлік интеграция үшін қосымша мүмкіндіктер туғызады және байқалып отырған үрдістерді зерттеудің және КО мен БЭК-тің шекара маңы өңірлерінің сауда-өндірістік байланыстарына әсерін анықтаудың өзектілігін негіздейді.

КО РФ мен ҚР өзара сауда-экономикалық байланыстарының көлемі мен құрылымындағы бірқатар өзгерістерге әкелді, олар сауда, құрылымдық және институционалдық әсерлер топтары түрінде мынадай үрдістерден көрініс тапты:

Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының екіжақты саудасының абсолютті құндық көрсеткіштерінің серпінді өсуі байқалады, дегенмен 2020 жылғы 1 тоқсандағы көрсеткіштер баяулауды көрсетті. Қазақстан Республикасындағы Ресей экспортының құны Ресей импортының құнынан тұрақты асып түседі, бұл ретте соңғы онжылдықта Ресей Федерациясының пайдасына асып түсу айтарлықтай өсті.

Қазақстан Республикасымен шекаралас Ресей өңірлерінің Ресей сыртқы сауда айналымындағы үлесі соңғы бірнеше жыл ішінде салыстырмалы түрде тұрақты болып отыр және 14-15 % шегінде (2020 жылы – 17 %) ауытқиды, ал Қазақстан тарапынан тиісті көрсеткіш 2020 жылы шамамен 40 % - дан өсті.

Өзінің абсолюттік шамасы бойынша ҚР-мен шектесетін РФ өңірлерінің жиынтық сыртқы сауда айналымын жалпы елдің сыртқы сауда айналымымен салыстыруға болады, бұл ретте екі елдің экономикасы ауқымының айырмашылығы, сондай-ақ өңірлік құрамдас бөлігі.

Ресей Федерациясымен шектесетін Қазақстандық өңірлер үшін басқа Қазақстандық өңірлермен және Ресейлік шекара маңы өңірлерімен салыстырғанда сыртқы саудаға бағдарланудың неғұрлым жоғары дәрежесі тән. 2019 жылы Қазақстан Республикасымен шекаралас Ресей өңірлері үшін ЖӨӨ – ге сыртқы сауда айналымының қатынасы шамамен 43%-ды, ал Ресей Федерациясымен шекаралас Қазақстандық өңірлер үшін - 72% - ды құрады.

Ресей-Қазақстан шекарасының екі жағында да экспорт көлемі бойынша үстем өңірлер бар. Мысалы, шекаралас өңірлердің жиынтық экспортының жартысынан астамы тиесілі Ресейлік Түмен облысы, Қазақстан Республикасында – Атырау облысы.

Ресей мен Қазақстанның шекара маңындағы өңірлерінің сыртқы саудасы (әсіресе экспорт), егер мұнай мен газдың транзиттік саудасын, сондай-ақ Қазақстандық мұнай-өңдеу зауытында өңдеу үшін Ресей мұнайын жеткізуді есептемегенде, негізінен, шектес елдермен және өңірлермен емес, үшінші елдермен байланысты.

Ресей және Қазақстан шекара маңы өңірлерінің өзара саудасы 2010 жылғы 1 шілдеден бастап кедендік баждарды алып тастауға байланысты қиындады.

2010 жылдың 2 жартыжылдығы мен 2011 жылғы Ресей-Қазақстан шекарасындағы кедендік бақылау комитеті мен РФ Мемлекеттік статистика Федералдық қызметінің деректерінде Ресей мен Қазақстанның экспорты мен импорты көлемінде өзара сауда ескерілмейді.

Сондықтан, нақты айтқанда, деректер бір-бірімен және алдыңғы кезеңдердегі деректермен салыстыруға келмейді. Осының салдарынан Ресей мен Қазақстанның шекара маңы ынтымақтастығының даму үрдістері және оларды негіздейтін факторлар Кеден одағы жұмысының алғашқы екі жылында елеулі дәрежеде жанама деректер негізінде айқындалып келген.

Шекара маңындағы өңірлер экономикасының құрылымын және Кеден одағын құрудың құрылымдық әсерлерін талдау мынадай үрдістерді көрсетті:

Ресей Федерациясының шекара маңындағы өңірлерінде 26 млн. 469 мыңнан астам адам тұрады, Қазақстан Республикасының шекара маңындағы өңірлерінде

5 млн. 547 мың адам тұрады (Қазақстан халқының 30% - дан астамы және РФ халқының 18,5 %-ы).

Өзара көші-қон процестері, оның ішінде шекара маңындағы көші-қонның қарқындылығы азаюда. 90-жылдары белсенді дамуда болған Ресей мен Қазақстан арасындағы көші-қон процестері қазіргі уақытта төмендеу үрдісіне ие. ТМД елдерінен келгендердің жалпы санында Қазақстаннан РФ-ға келгендердің үлес салмағы айтарлықтай азайды.

Ресейдің шекара маңындағы өңірлерімен салыстырғанда Қазақстанның шекара маңындағы өңірлері арасында халықты бөлудің үлкен біркелкілігі бар.

Ресей экономикасында жұмыс істейтін қазақстандық компаниялардың жалпы санында РФ шекаралас өңірлерінде жұмыс істейтін қазақстандық қатысуы бар компаниялар үлесінің өсуі байқалды. Росстаттың мәліметтеріне, бұл үлес 2000 жылғы 30,8%-дан 2010 жылы 60,4% - ға дейін өскен.

Жалпы 2017 жылдан бастап 2019 жылға дейінгі кезеңде Ресей Федерациясынан Қазақстан Республикасына және керісінше инвестициялардың өсуі байқалды.

Қазақстанның Ресей экономикасына құйған инвестициялары жылдар бойынша Қазақстан экономикасына құйған ресейлік инвестициялардан тұрақты асып түседі. Сонымен қатар, Ресей экономикасына қазақстандық инвестициялардың ішінде Ресей Федерациясының аумағы арқылы қазақстандық тауарлардың экспортын жүзеге асыруға бағытталған тауарлық несиелер басым.

Ресей мен Қазақстанның шекара маңы экономикасына осы инвестициялардың серпіні осы елдердің экономикаларына шетелдік капитал қатысатын ұйымдардың инвестицияларына қарағанда тұрақты болып қалды.

2017 жылдан бастап 2019 жылға дейінгі кезеңде шетелдік капитал қатысатын ұйымдардың инвестицияларын тарту бойынша Ресей мен Қазақстанның шекара маңындағы өңірлері арасында Атырау облысының экономикасы көшбасшы болды (осы инвестициялардың жиынтық көлемінің 40%-ға жуығы).

Ресей мен Қазақстанның шекара маңы өңірлерінің өзара іс-қимылының институционалдық негізіне талдау мынадай фактілер мен үрдістерді анықтады:

Қарастырылып отырған кезеңде институционалдық әсерлер Ресей мен Қазақстанның шекаралас аймақтарындағы инфляция қарқынын теңестіру түрінде көрінді. 2007 жылдан бастап 2011 жылға дейінгі кезеңде ұн мен сүт бағасының төмендеуі кезінде электр энергиясына, бензинге, сиыр еті мен сүтке (Ресейдің шекара аймақтарында) баға деңгейінің өсуі байқалды (Қазақстанның шекара аймақтарында).

Атырау облысын қоспағанда, Қазақстанның шекара маңындағы өңірлеріндегі жан басына шаққандағы орташа ақшалай кірістер Ресейдің шекара маңындағы өңірлеріне қарағанда айтарлықтай төмен болды. Тюмень және Челябинск облыстарын қоспағанда, Ресейдің шекаралас аймақтарының басым көпшілігінің жан басына шаққандағы ақшалай табысы орташа ресейлік көрсеткіштен төмен болды.

БЭК-ке қатысушы елдердің шекара маңы өңірлерін және шекара маңы ынтымақтастығын дамыту, ішкі кедендік шекараларды жою және ортақ нарықты қалыптастыру БЭК ішіндегі кооперациялық байланыстарды нығайту міндеттерін шешу және көлік желілерін дамыту үшін үлкен маңызға ие.

Қандай да бір шекара маңындағы өңірді функционалдық өңір (макроөңір) ретінде сипаттауға мүмкіндік беретін шекара маңындағы Ресей - Қазақстан байланыстарын талдау үшін экономикалық қызметтің географиялық шоғырлану феноменінің болуын немесе болмауын тексеруге сүйене отырып, Ресей-Қазақстан шекара аймағында (12 Ресей және 7 Қазақстан өңірі) осы үшін жеткілікті қалыптасқан функционалдық байланыстардың болуы туралы гипотезаға тексеру жүргізілді. Зерттеу көрсеткендей, қазіргі уақытта бұл өңірлердің географиялық жақындығы макроөңір ішіндегі негізгі өңірлер айналасындағы экономикалық белсенділіктің географиялық шоғырлануымен (агломерациясымен) қатар жүрмейді, бұл қазақстандық шекара маңы үшін ерекше өзекті. Негізгі орталықтардың (ядролардың) айналасындағы экономикалық қызметтің шоғырлануы (агломерациясы) шекараның Ресей жағында әлі де бар, дегенмен оған тек Ресей аймақтары (12 шекара маңы және 17 іргелес Ресей аймақтары) қатысады. Сондықтан Ресей-Қазақстан шекара маңы аймағының экономикалық байланыстарының функционалдығын арттыру екіжақты ынтымақтастық үшін де, БЭК-ті нығайту үшін де инфрақұрылымдық және өзге де дамудың маңызды буыны болып табылады.

Инфрақұрылымдық жобаларды іске асыра отырып, Ресей мен Қазақстанның шекара маңындағы өңірлеріне инвестицияларды тарту олардан алынатын әсерлерді елеулі түрде арттыруы мүмкін. Еуразиялық экономикалық қоғамдастық шеңберінде ЕЭК жанындағы инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру үшін құрылымдық қор құру қажет. Еуропалық тәжірибе көрсеткендей, құрылымдық қорлар табыс теңсіздігін төмендетуде ғана емес, сонымен қатар трансөңірлік инфрақұрылымды (автомобиль жолдары, теміржол қатынасы, электр беру желілері, порт шаруашылығы) салу мен жаңғыртуда да маңызды рөл атқара алады.

Қорытынды

Екі мемлекеттің өңіраралық және шекара маңы ынтымақтастығы соңғы жылдары үкіметаралық келісімдер мен ұзақ мерзімді бағдарламалар негізінде серпінді дамуда. Бүгінгі таңда оның негізгі бағыттарын атап өтуге болады: өнеркәсіп және сауда; көлік; гуманитарлық және әлеуметтік салалар, денсаулық сақтау; білім, ғылым және мәдениет; туризм; төтенше жағдайлардың алдын алу және жою және қоршаған ортаны қорғау.

Ресей мен Қазақстанның шекара маңындағы өңірлерінің сыртқы экономикалық қызметінде сауда негізгі орын алады және өндірістік және ғылыми-техникалық кооперация, жоғары технологиялар саласындағы инвестициялар мен ынтымақтастық тиісті дәрежеде жүзеге асырылуда.

Қазіргі уақытта тәжірибе жүзінде өзін табысты көрсете білген ынтымақтастық құрылымдары мен түрлерінің белгілі бір жиынтығы қалыптасты: өңіраралық және шекара маңы ынтымақтастығы жөніндегі жыл сайынғы форумдар, Ресей-Қазақстан өңірлері арасындағы екіжақты келісімдер, шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы шарттар, бірлескен кәсіпорындар құру, мәдени алмасудың түрлі нысандары.

Сонымен бірге, шекара маңы ынтымақтастығы институттарының әлсіз жағы ретінде өңірлік және жергілікті деңгейлерде жалпы қаржыландырумен және басқарумен, шекаралас аумақтарды дамыту жөніндегі мемлекеттермен келісілген саясатты ұзақ мерзімді жоспарлауды және іске асыруды қамтамасыз ете алатын бірлескен құрылымдардың болмауын көрсетуге болады.

Екі елдің шекара маңы ынтымақтастығының дамуына соңғы жылдары бірқатар факторлар айтарлықтай әсер етті, атап айтқанда: оның форматының өзгеруі және Ресей мен Қазақстанның халықаралық ұйымдарға қатысуы. 2008 жылы ынтымақтастық форматы қатысушылар құрамына ішкі өңірлер енгізілгеннен кейін және тікелей шекара аймағынан өңіраралық өңірге айналғаннан кейін өзгерді. Оған бүгінде ірі экономикалық, ғылыми және мәдени орталықтар болып табылатын Мәскеу, Санкт-Петербург, Астана және Алматы қалалары, сондай-ақ әлеуеті зор, бірақ шекара аймағына кірмейтін өңірлер (Татарстан Республикасы, Свердловск, Орловск, Қарағанды облыстары) белсенді қатысуда.

Ресей мен Қазақстанның бұрынғы КСРО аумағында пайда болған жаңа мемлекеттерді біріктіретін халықаралық ұйымдарға, атап айтқанда ТМД, ЕАЭО және ҰҚШҰ-ға қатысуынан болатын оң әсерлер өңіраралық және шекара маңы ынтымақтастығының бірқатар бағыттары бойынша көрініс тапты, атап айтқанда:

1) ТМД шеңберінде Достастыққа қатысушы мемлекеттердің шекара маңы ынтымақтастығын дамыту үшін нормативтік-құқықтық база қалыптастырылды, осы салада жалпы стратегия әзірленді, Достастыққа қатысушы мемлекеттердің өңіраралық және шекара маңы ынтымақтастығы жөніндегі кеңес, экономиканың аса маңызды секторларындағы, оның ішінде шекара маңы аумақтарын дамыту мәселелері жөніндегі іс-қимылдарды үйлестіруді қамтамасыз ететін салааралық ынтымақтастық органдары құрылды және жұмыс істейді;

2) Кеден одағының Ресей және Қазақстан аумақтарының шекара маңы ынтымақтастығына әсері сауда, құрылымдық және институционалдық әсерлер түрінде көрініс тапты. КО-ның алғашқы екі жылында бұл әсер прогрессивті болды, бірақ радикалды емес. Экспорт мәселелерінде Ресей тарапы бұрынғысынша тұрақты үстем жағдайға ие. Сонымен бірге, Қазақстаннан еңбек мигранттарының кетуін қысқарту және Ресей-Қазақстан шекара маңындағы өңірлерінде инфляция қарқынын біртіндеп теңестіру оң әсер етті;

3) Ресей мен Қазақстанның ҰҚШҰ-ға мүшелігі тараптарға аумақтық мемлекеттік билік органдарының, оның ішінде шекара маңы аймағында орналасқан төтенше жағдайларға қарсы күрес, заңсыз көші-қонға және есірткінің заңсыз айналымына қарсы іс-қимыл сияқты маңызды мәселелер бойынша қызметін үйлестіруді жүзеге асыруға мүмкіндік берді.

Ресей мен Қазақстан арасындағы қарым-қатынастарды дамытудағы тежеуші фактор шекара маңы ынтымақтастығының қосарлы табиғаты болып табылады: бір жағынан, бұл өңірлерді дамытумен байланысты ішкі саясаттың құрамдас бөлігі, екінші жағынан - өз мақсаттары, міндеттері мен қағидаттары бар елдердің сыртқы саясатының құрамдас бөліктерінің бірі. Оны проблемадан екіжақты қатынастарды дамытудың әлеуетті ресурсына айналдыруға болады. Бұл үшін Ресей мен Қазақстан шекара маңы ынтымақтастығының негізгі мақсаттарының біріне қол жеткізуге: бүгінде олардың шекарасы бойында бар экономикалық және әлеуметтік сәйкессіздіктерді азайтуға бірыңғай тәсілді басшылыққа алуға тиіс. Ресей мен Қазақстан арасындағы шекара маңы ынтымақтастығын дамыту, екі мемлекеттің шектес облыстарын қамтитын макроэкономикалық аудан құруға бағдарлануға тиіс.

Жүргізілген зерттеу табысты іске асырылуы екі елдің шекара маңы ынтымақтастығының тиімділігін арттыруға мүмкіндік беретін бірқатар нақты ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік берді:

1. Шекара маңы ынтымақтастығын жаңа деңгейге көтеру үшін Ресей-Қазақстан шекара маңы аймағын дамытудың кешенді бағдарламаларына көшу қажет. Олар сондай-ақ ынтымақтастықтың жекелеген бағыттарын (көлік, энергетика, өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, мәдениет және білім беру) дамыту жөніндегі кіші бағдарламаларды қамтуы тиіс. Мұндай бағдарламалар РФ мен Қазақстан облыстарының шектес субъектілерінің даму жоспарларымен тығыз байланыста болуға, олардың ерекшеліктерін, әлеуеті мен қажеттіліктерін, сондай-ақ шекара маңындағы муниципалдық құралымдардың мүдделерін ескеруі тиіс.

2. Ресей-Қазақстан шекара маңы ынтымақтастығының бағдарламаларын іске асыру үшін қаржыландырудың тиімді жүйесін құру қажет. Бүгінгі таңда жеке бизнестің инвестицияларын тарта отырып, жобаларды іске асыруға басты назар аударылады. Шекара маңындағы өңірлерде, әсіресе муниципалдық құрылымдар бюджеттерінде ауқымды жобаларды іске асыру үшін меншікті ресурстар жеткіліксіз. Ресей мен Қазақстанның мемлекеттік бюджеттерінде осы мақсаттарға арналған шығыстар әзірше жоспарланбаған. Сондықтан бұл жағдайда Еуропа елдерінің тәжірибесін пайдалану және өңірлік және

мемлекеттік бюджеттер қаражатынан қалыптастырылатын шекара маңы және өңіраралық ынтымақтастықты қолдаудың арнайы қорын құру, Еуразиялық даму банкінің мүмкіндіктерін белсенді пайдалану туралы мәселені қарау орынды. Бұл ретте бірлескен бағдарламалар мен жобалардың тиімділігі мен орындылығын бағалау әдістемесін айқындау, оларға сараптама мен конкурстық іріктеу жүргізу маңызды.

3. Қазақстанның өңіраралық және шекара маңы ынтымақтастығының нормативтік-құқықтық базасы одан әрі дамытуды талап етеді. Атап айтқанда, Қазақстанда қызметтің осы саласын реттейтін нормалар заңдарға енгізілмеген, ал Ресейде арнайы заң қабылданып, шекара маңы және өңіраралық ынтымақтастық туралы мәселелерді реттеу, мемлекеттік биліктің орталық және өңірлік органдарының құзыреті, муниципалдық құралымдардың өкілеттіктері, ынтымақтастықтың нысандары мен бағыттары айқындалған.

Шекаралық ынтымақтастық туралы Еуропалық негіздемелік Конвенцияда көзделген Үлгілік келісімдерді (13 үлгілік мемлекетаралық келісімді, өңірлік және муниципалдық деңгейдегі субъектілер арасындағы 9 Үлгілік келісімді, шекара маңы ынтымақтастығының жергілікті өкімет орындары арасындағы 4 негіздемелік келісімді және 2 негіздемелік келісімшартты), сондай-ақ мемлекеттердің шекара маңы ынтымақтастығы туралы Конвенцияға қоса берілетін ұқсас үлгілік нормативтік-құқықтық актілерді шекара маңы ынтымақтастығының практикасында кеңінен пайдалану орынды.

Тұтастай алғанда, Ресей мен Қазақстанның өңіраралық және шекара маңы ынтымақтастығы екі елдің мемлекетаралық қатынастарындағы маңызды құрамдас бөлігіне айналды. Қабылданып жатқан мемлекетаралық бағдарламаларға сүйенсек, тараптар оның әлеуетін болашақта айтарлықтай күшейтуді жоспарлап отыр. Бұл, Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасы арасындағы ХХІ ғасырдағы тату көршілік және одақтастық туралы шартта көзделген өндірістік және ғылыми-техникалық кооперацияны, шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы тікелей байланыстарды, өңірлер деңгейіндегі өзара іс-қимылды сапалы жаңа деңгейге шығару мақсатында сауда, экономикалық, инвестициялық, ғылыми салалардағы ынтымақтастықты кеңейту бағытымен толық корреляцияланады.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Қ. Тоқаевтың 2020 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы. - Мәтін: электронды // Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі: [сайт]. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000002020> (қаралған күні: 12.02.2021).
2. В. Путиннің Н.Назарбаевпен 2016 жылғы 4 қазанда кездесуінде айтқан сөзі. – Мәтін: электронды // URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/53016> (қаралған күні: 16.03.2021).
3. 2003 жылы Омск қаласында өткізілген форумнан ресми ақпарат. – Мәтін: электронды // URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/28474> (қаралған күні: 22.04.2021).
4. «Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің шекара маңы ынтымақтастығы туралы конвенция», 2008 жылғы 10 қазан. – Мәтін: электронды // Қазақстан Республикасы нормативтік-құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі: [сайт]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000250>
5. Султанов Б. К. Сближающая сила приграничья // Казахстанская правда. – 11.11.2006.
6. Федеральный закон от 26 июля 2017 г. N 179-ФЗ «Об основах приграничного сотрудничества». – Мәтін: электронды // - URL: <https://rg.ru/2017/07/31/sotrudnichestvo-dok.html> (қаралған күні: 01.05.2021).
7. Назарбаев Н.А. Укрепление независимости через устойчивое развитие. // Казахстанская правда. - 1995, 16 декабря. с.45.
8. Казахстанско-российские отношения: 1991-2000 годы. Сборник документов и материалов. - Астана-Москва, 2001. С. 6.
9. Внешняя политика Республики Казахстан. / Под ред. К.И. Байзаковой. – Алматы, 2006. – С. – 99.
10. Башмаков А. А. Приграничное сотрудничество Казахстана и России как важный фактор укрепления двухсторонних отношений // Сб. материалов международной научной конференции «Казахстан и Россия: перспективы стратегического партнерства». – Алматы: КИСИ при Президенте РК, - 2006. - 19.10. . с.99.
11. Мансуров Т.И. Казахстан и Россия - десятилетие стратегического партнерства. – М.: Русский Раритет, 2001. – С. 95.
12. Михеев В.В. Россия - Казахстан: Региональный вектор сотрудничества. // Сб. материалов международной научной конференции «Казахстан и Россия: перспективы стратегического партнерства». Алматы, 19.09. 2006.
13. РИА Новости. - Мәтін: электронды // URL: <http://www.rian.ru/economy/20090521/171872529.html> (қаралған күні: 11.04.2021).
14. Назарбаев Н.А. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана. 1 марта 2006 г. - Астана, 2006. Официальный сайт Президента

Республики Казахстан. - Мәтін: электронды // URL: <http://www.akorda.kz/> (қаралған күні: 11.03.2021).

15. 2019 жылғы Омск қаласында өткізілген өңіраралық форум туралы ақпарат. – Мәтін: электронды // URL: <http://kremlin.ru/events/president/trips/61999> (қаралған күні: 11.03.2021).

16. Сотрудничество Республики Казахстан с Российской Федерацией. - Мәтін: электронды // URL: <http://www.mfa.kz> (қаралған күні: 09.04.2021).

17. Башмаков А. Межрегиональное и приграничное сотрудничество Казахстана и России. // Саясат. – 2005. - №1. – С. 40,с.90.

18. Сейдахметова Б. Государственная граница длиною в жизнь. // Новое Поколение. – 29.07.2005. с.40.

19. Казахстан и страны мира. / Ермекбаев Н.Б., Койшыбаев Г.Т., Лама Шариф К.К. – Алматы: Өнер, 2006. – С. – 28.

20. Выступление Президента Российской Федерации В.В. Путина на открытии Форума приграничных областей России и Казахстана Омск 15.04.2003. -// press_office@prpress.gov.ru.

21. Совместное заявление президентов Российской Федерации и Республики Казахстан (Омск, 15.04. 2003) // «Дипломатический вестник» май 2003.

22. Султанов Б. К. Уральский форум приграничных регионов РК и РФ и его роль в углублении двустороннего сотрудничества // Казахстан-Спектр. – 2006. - №3.

23. Соглашение между Республикой Казахстан и Российской Федерацией о разграничении дна Северной части Каспийского моря в целях осуществления суверенных прав на недропользования. - Мәтін: электронды // URL: <http://www.lawmix.ru/abro.php?id=5538> (қаралған күні: 01.04.2021).

Аналитикалық жазба

Бір кездері біртұтас экономикалық, әлеуметтік, саяси және мәдени кеңістіктің ыдырауына әкеліп соқтырған КСРО-ның әлемдік аренасынан жоғалуы, әкімшілік шекаралардың мемлекеттік түрге айналу процесіне түрткі болды. Нәтижесінде құрлықтағы ең ауқымды Қазақстан - Ресей шекара маңы аймағы құрылып, оның институттандырылуы туындатқан геосаяси мәртебенің өзгеруі, елдердің шекаралас аймақтарына жаңадан пайда болған бірқатар әлеуметтік-экономикалық артықшылықтарды пайдалануға мүмкіндік ашты.

Бүгінде Қазақстан мен Ресейдің өнеркәсіптік кооперация, бай табиғи ресурстарды бірлесіп игеру, инвестициялық, ғылыми-білім беру жобаларын әзірлеу және енгізу сияқты перспективалы бағыттарды толық көлемде дамыту үшін жеткілікті саяси ерік-жігері бар.

Жоба тақырыбы аясындағы зерттеудің өзектілігі бірқатар факторларға байланысты. Ең алдымен, Ресей мен Қазақстанның шекара маңындағы аумақтарындағы бар интеграциялық тетіктерді жан-жақты ұғыну және жаңаларын құрастыру қажеттілігі.

Тақырыпты зерттеу жаһандану жағдайында ТМД елдерінің алдында тұрған міндеттер тұрғысынан да қызығушылық тудырады. Оның айқын көрінісі Ресей мен Қазақстан негізгі рөл атқаратын ЕАЭО құру болып табылады. Тиісінше, екі елдің экономикалық интеграциясын ынталандыратын Қазақстан-Ресей шекара маңы және өңіраралық ынтымақтастығының маңызы күрт артып келеді.

Жаһандану жағдайында нақ осы шекара маңы ынтымақтастығы мен өңірлердің трансшекаралық өзара іс-қимылы ХХІ ғасырда Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясы арасындағы қатынастарды дамыту мен жақсартудың неғұрлым пәрменді құралы болып көрінеді. Осы тұрғыда әзірленетін бағдарламалар мен келісімшарттар мемлекеттердің орталықтарынан алыс аумақтардағы әлеуметтік-экономикалық прогрестің басты қозғаушы күштерінің бірі, сондай-ақ, Еуразиялық кеңістікті қайта қалыптастырудың инновациялық нұсқаларын іздеуге түрткі бола алады.

2008 жылғы 10 қазандағы Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің шекара маңы ынтымақтастығы туралы Конвенциясы (бұдан әрі – Конвенция) ТМД-ға қатысушы мемлекеттердің шекара маңы ынтымақтастығының құқықтық өрісін айқындайтын негіз қалаушы нормативтік құқықтық акт болып табылады (Қазақстан, Ресей, Армения, Беларусь, Қырғызстан, Тәжікстан).

Конвенцияға сәйкес шекара маңындағы сауданы дамыту, еркін, арнайы немесе ерекше экономикалық аймақтарды құру және олардың жұмыс істеуі, шекара маңындағы ынтымақтастық бойынша өңіраралық келісімдер жасасу, шекара маңындағы ынтымақтастықты дамыту жөніндегі өңірлік саясаттың бюджеттік және басқа да құралдарын жетілдіру, шекара маңындағы аумақтарды дамытудың сараланған басымдығын қамтамасыз ететін нақты салықтық,

бюджеттік, кедендік, шекаралық және өзге де іс-шараларды үйлестіру шекара маңындағы аумақтар ынтымақтастығының негізгі тетіктері болып табылады.

Екі мемлекеттің өңіраралық және шекара маңы ынтымақтастығы соңғы жылдары үкіметаралық келісімдер мен ұзақ мерзімді бағдарламалар негізінде серпінді дамуда. Бүгінгі таңда оның негізгі бағыттары ретінде мыналарды атап өтуге болады: өнеркәсіп және сауда; көлік; гуманитарлық және әлеуметтік салалар, денсаулық сақтау; білім, ғылым және мәдениет; туризм; төтенше жағдайлардың алдын алу және жою және қоршаған ортаны қорғау.

Көрсетілгендердің ішінде Ресей мен Қазақстанның шекара маңындағы өңірлерінің сыртқы экономикалық қызметінде сауда серіктестігі негізгі орын алады, ал өндірістік және ғылыми-техникалық кооперация, жоғары технологиялар саласындағы инвестициялар мен ынтымақтастық әлі олардан төмендеу дәрежеде жүзеге асырылуда.

Жоба шеңберінде Қазақстан мен Ресейдің трансшекаралық ынтымақтастығының жай-күйі мен үрдістеріне кешенді талдау жүргізілді, трансшекаралық ынтымақтастықтың (ТШЫ) негізгі тәуекелдері, проблемалары мен шешу жолдары айқындалды, сондай-ақ трансшекаралық ынтымақтастықты басқарудың тиімділігін арттыру жөніндегі іс-шаралар ұсынылды.

Зерттеудің мақсаты ТШЫ саласындағы қолданыстағы мемлекеттік бағдарламаны тиімді іске асыру бойынша практикалық ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Зерттеу мақсатына жету үшін келесі міндеттер тұжырымдалды:

1) трансшекаралық ынтымақтастықтың теориялық негіздері мен қазіргі заманғы тәсілдерін талдау және қорыту;

2) Қазақстан мен Ресейдің трансшекаралық ынтымақтастығының жай-күйіне талдау жүргізу және даму үрдістерін айқындау;

3) трансшекаралық ынтымақтастықтың негізгі тәуекелдерін, проблемаларын және оларды шешу жолдарын айқындау;

4) трансшекаралық ынтымақтастықты басқарудың тиімділігін арттыру жөніндегі іс-шараларды айқындау.

Практикалық маңыздылығы трансшекаралық ынтымақтастық және осы бағыттағы басқару тиімділігін арттыру үшін әзірленген іс-шараларға талдау жасау болып табылады. Шекаралар кез-келген мемлекеттің маңызды мәселесі бола отырып, басқа негізгі салалармен тығыз байланысады. Сондықтан трансшекаралық ынтымақтастықты басқарудың қазіргі жай-күйі мен тиімділігі проблемалары туралы айтқанда, оның экономика жағдайындағы дамудың жалпы сипатына әсерін ұғыну қажет.

Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізін жалпы ғылыми әдістер құрайды. Қазақстан-Ресей шекара маңы ынтымақтастығының қазіргі тәжірибесін зерделеу кезінде институционалдық тәсіл, тарихи, салыстырмалы әдістер қолданылды.

Зерттеу барысында келесі ұсыныстар тұжырымдалды:

1. Шекара маңы ынтымақтастығын жаңа деңгейге көтеру үшін Ресей-Қазақстан шекара маңы аймағын дамытудың кешенді бағдарламаларына көшу

қажет. Олар сондай-ақ ынтымақтастықтың жекелеген бағыттарын (көлік, энергетика, өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, мәдениет және білім беру) дамыту жөніндегі кіші бағдарламаларды қамтуы тиіс. Мұндай бағдарламалар РФ мен Қазақстан облыстарының шектес субъектілерінің даму жоспарларымен тығыз байланыста болуға, олардың ерекшеліктерін, әлеуеті мен қажеттіліктерін, сондай-ақ шекара маңындағы муниципалдық құралымдардың мүдделерін ескеруі тиіс.

2. Ресей-Қазақстан шекара маңы ынтымақтастығының бағдарламаларын іске асыру үшін қаржыландырудың тиімді жүйесін құру қажет. Бүгінгі таңда жеке бизнестің инвестицияларын тарта отырып, жобаларды іске асыруға басты назар аударылады. Шекара маңындағы өңірлерде, әсіресе муниципалдық құрылымдар бюджеттерінде ауқымды жобаларды іске асыру үшін меншікті ресурстар жеткіліксіз. Ресей мен Қазақстанның мемлекеттік бюджеттерінде осы мақсаттарға арналған шығыстар әзірше жоспарланбаған. Сондықтан бұл жағдайда Еуропа елдерінің тәжірибесін пайдалану және өңірлік және мемлекеттік бюджеттер қаражатынан қалыптастырылатын шекара маңы және өңіраралық ынтымақтастықты қолдаудың арнайы қорын құру, Еуразиялық даму банкінің мүмкіндіктерін белсенді пайдалану туралы мәселені қарау орынды. Бұл ретте бірлескен бағдарламалар мен жобалардың тиімділігі мен орындылығын бағалау әдістемесін айқындау, оларға сараптама мен конкурстық іріктеу жүргізу маңызды.

3. Қазақстанның өңіраралық және шекара маңы ынтымақтастығының нормативтік-құқықтық базасы одан әрі дамытуды талап етеді. Атап айтқанда, Қазақстанда қызметтің осы саласын реттейтін нормалар заңдарға енгізілмеген, ал Ресейде арнайы заң қабылданып, шекара маңы және өңіраралық ынтымақтастық туралы мәселелерді реттеу, мемлекеттік биліктің орталық және өңірлік органдарының құзыреті, муниципалдық құралымдардың өкілеттіктері, ынтымақтастықтың нысандары мен бағыттары айқындалған.